

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Kristýna Lidová

Vliv sociálního prostředí na proces socializace a vzdělání jedince

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2009

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

bakalářské prezenční studium 2005 – 2009

Kristýna Lidová

Vliv sociálního prostředí na proces socializace a vzdělání jedince

**Influence of social environment on the process of socialization and education of
a person**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2009

Vedoucí práce: PhDr. Martin Kopecký, PhD.

Konzultant práce: PhDr. Ing. Karel Šlehofer, PhD.

P r o h l a š u j i,

že tuto předloženou bakalářskou práci jsem
vypracovala zcela samostatně a uvádím v ní všechny použité prameny
a literaturu.

.....

datum, podpis

OBSAH

Resumé	5
Summary.....	6
0 Úvod.....	7
1 Utváření jedince ve společnosti.....	10
1.1 Socializace.....	10
1.2 Historický náhled na vývoj a utváření jedince ve společnosti	14
1.2.1 Společnost.....	14
1.2.2 Přeměna společnosti	15
2 Faktory působící na utváření jedince.....	18
2.1 Pojetí osobnosti	18
2.2 Vrozené dispozice	21
2.3 Vliv prostředí.....	24
3 Rodinné prostředí	27
3.1 Rodina	27
3.2 Rodina a její funkce.....	30
3.3 Dysfunkční rodina	34
4 Ústavní výchova	37
4.1.1 Legislativa ústavní péče	37
4.1.2 Situace ústavní péče v ČR	39
4.1.3 Vlivy ústavní péče	41
5 Realita v číslech.....	43
5.1 Postoje ke vzdělání	45
5.2 Stav ústavní péče v ČR	47
6 Závěr	51
7 Soupis bibliografických citací	55
8 Přílohy	58
8.1 Příloha A: Přehled tabulek a grafů: Výzkum resilience J. S. Novotného.....	58
8.2 Příloha B: Organizace zaměřené na pomoc dětem a mladistvým	64
9 Evidenční listy knihovny.....	69

RESUMÉ

Obsahem práce je posouzení hlavních činitelů působících na proces socializace jedince a jeho vzdělání, jakožto jednoho z mnoha socializačních prvků. Pokusila jsem se rozkrýt závislost vstupních podmínek jedince do života na jeho osobnostní rozvoj a vývoj podoby života. V první polovině práce se zabývám základními společenskými jevy, které utvářejí socializační proces, založený na dvou hlavních faktorech – jedinec, jakožto bio-psycho-sociální bytost a společenské prostředí, které jsou ve vztahu vzájemné interakce. Na tomto teoretickém poli dále pokračuji se snahou vymezit a vyzdvihnout nejdůležitější faktory, kterými jsou rodina, rodinné prostředí a zejména vztah dítěte s matkou, včetně vyskytujících se problémů, ve formě různých dysfunkcí rodinného života a jejich následků. Zbytek práce věnuji ústavní péči a dětem vyrůstajícím v dětských domovech, jakožto klientů dětských domovů a zároveň výsledných „produktů“ dysfunkčních a jiných špatně fungujících rodin. Zabývám se jejich situací a postavením ve společnosti, blíže pak jejich životní vybaveností, úrovní vzdělání a psychickými následky ovlivněnými ústavním prostředím. V závěru předkládám výsledky výzkumu resilience u dětí vyrůstajících v ústavní péči, kde poukazují na stav ústavní péče, společně s následným zjištěním velkého vlivu špatného společenského klimatu, jakožto zásadní příčiny pro dnešní situaci, ve které se ústavní péče nachází.

SUMMARY

The content of my thesis is in accordance with the assignment, i.e. assessing of the main factors which affect socialization of individuals and their education as one of many socialization elements. I attempted to elaborate individuals' incipient vital conditions' dependence on their personal development and their life form evolution. In the first half of my work, I deal with basic social phenomena which form a socialization process, based on two principal factors – an individual, as a bio-psycho-social entity and social background, which are in a reciprocal interaction. I continue working further in this field, trying to determine and highlight the most important factors, which are a family, family background, and notably the relationship between the mother and the child, including occurred problems in form of various dysfunctions of family life and their consequences. I focus on hospital treatment and simultaneously on children growing in orphanages, as orphanages' clients and resultant “products” of dysfunctional and other badly-functioning families. I analyze their situation and status in the society, particularly their preconditions for life, level of education and psychical consequences influenced by institutional background. Presented in the conclusion, are results of resilience appearing at children who have grown up in an institutional background, where I point out the institutional treatment situation, along with consequent discovery of poor social climate significant influence as the essential cause for the present situation of the institutional treatment.

0 ÚVOD

Každý člověk na tomto světě žije na nějakém místě. Někdo se narodí v Africe, Americe, Evropě, či dalších částech Země. Narodíme se ženě a muži, kteří zaujmají ve společnosti určité postavení. Můžeme se narodit do hezkého prostředí plného lásky, péče a bezpečí. Ovšem stejně tak, jako se můžeme narodit do prostředí přívětivého, může být situace i naprosto opačná. Nikdo nemáme moc, abychom si mohli vybrat, komu, kde a kdy se narodíme.

Po této úvaze můžeme hovořit o nespravedlnosti, která vládne nad našimi životy. Jak to, že někdo se narodí do bohaté rodiny, má vše, na co pomyslí a někdo vyrůstá v chudobě? Jak to, že někdo žije v nefunkční rodině, nebo dětském ústavu a někdo má velkou rodinu, která o něj hezky pečuje a má ho ráda? To jsou okolnosti dané jedinci jeho vlastním životem. Start životní cesty má každý odlišný, ale stejný v tom, že nikdo z nás si ho nemůže sám zvolit.

Zamýšlím se nad tím, co hraje v životě jedince určující roli. Je náš život postaven pouze na podmínkách, osudu, kam se narodíme, čím a kým jsme obklopeni, na jaké místo v hierarchii společnosti jsme zařazeni, anebo tyto faktory, které nám jsou zprvu dané (genové, vrozené), můžeme svým konání pozměnit? Je naše životní cesta spíše naší zásluhou, výsledkem vlastního jednání, konání, myšlení a snahy, nebo ji určuje prostředí, ve kterém se nacházíme? Tyto úvahy mě inspirovaly pro výběr tématu mé práce.

Každému z nás je dán do vínku určitý potenciál. To jakým způsobem této nadílky bude využito, nebo naopak zatraceno, závisí na různých faktorech. V počátcích života hraje nejdůležitější roli prostředí, které jedince obklopuje. Hlavními formujícími faktory – primárními socializačními činiteli jsou pro každého jedince považovány jemu nejbližší – primární skupina (mj. matka). Podmínky pro život mohou být v počátcích přívětivé, nebo naopak negativně determinující. Toto je nějakým způsobem předurčeno. V dalších životních obdobích jedinec již přestává být pouze pasivní. Své výsledky a rozvoj přebírá do svých rukou. Závisí na každém

jedinci, jak se k životu postaví. Každý si může vybírat z možností, které nám život nabízí. V průběhu života máme možnost výběru, jak budeme žít, jaké zaujmeme v životě postoje, názory, jak budeme smýšlet o druhých, jak se budeme chovat, co se naučíme, jakou budeme mít práci, jakými lidmi se obklopíme, jednoduše kým budeme. Je na každém z nás, jaké si zvolí priority pro svůj život a jakým způsobem přijme situaci, ve které se nachází.

Toto oprávnění volby má každý dospělý jedinec. Ten může svůj život měnit. Jak je to ale do té doby, než člověk tyto prostředky, práva a možnosti dostane? Než dospěje do fáze života, kdy již svým vlastním myšlením, a ne smýšlením druhých bere život do svých rukou. Tímto chci nastínit směr, kterým se především bude má práce ubírat. Chtěla bych zejména zdůraznit na důležitost provázanosti životních fází, kterými jedinec prochází. Jakým významným dílem se ony primární fáze – počátky života a na ně navazující další životní úseky – promítají do dalších. Z mého pohledu je právě ona první fáze „podoba prožitého dětství“ oním hlavním určujícím elementem působícím na podobu jedinceva života, překonávající v mnohém i jeho biologickou výbavu a přirozený potenciál.

Vliv okolního prostředí na jedince je veliký – proces socializace a podoba společenského prostředí, ve kterém se odehrává. Působení společnosti, rodiny, vrstevníků (např. dětské herní skupiny), celého sociálního systému, neboli socializačních faktorů. To jsou pojmy, kterým vyhrazuji ve své práci značný prostor. Pro vývoj a život jedince jsou nepostradatelné.

Do jaké míry zpracuje lidskou osobnost prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá? Podívejme se blíže na význam rodiny – rodinného prostředí. Jak spolu navzájem koreluje naše vybavenost, náš osobnostní potenciál, spolu s tímto nejbližším okolním. Pokud se jedná o rodinu a její vliv, jsme plně závislí na rodinném zázemí, jeho kulturním kapitálu (vzdělání a kultivovanost rodičů) a ekonomickém kapitálu (cestování, hračky, vzdělanostní aktivity, to co si může rodina dovolit) (Možný, 2006). A pokud v rodině nevyrostáme, co je pro náš budoucí život určující? Zaměřím se na život dětí v rodině a především dětí vyrůstajících v ústavní

péči. Jak ústavní péče působí na děti. Jak působí na jejich osobnost, podobu života, dosažené vzdělání, a následné uplatnění ve společnosti. Pro tuto část své práce mimo jiné využiji dat z výzkumu, který uvádí Jan Novotný ve své diplomové práci, ve které se zabývá tématem resilience u dětí, které vyrůstají v ústavní péči.

V rámci již zmiňované oblasti sociální problematiky ústavní péče, zmiňuji organizace a skupiny v naší společnosti, které se snaží jedincům vyrůstajícím v ústavní péči pomoci, aby se mohli řádně začlenit do společnosti, mohli rozvinout svůj potenciál a dosáhnout na všechny možnosti, které jim život nabízí.

Svou prací bych mimo jiné chtěla více upozornit na téma této oblasti sociálního života. Je mnoho dětí, které mají to štěstí, že se narodily milujícím rodičům, kteří je dovedou zaopatřit a pomoci jim v rozvoji jejich osobnostních předpokladů, dovedností, talentů atd. Ale také tu je spousta dětí, které takové štěstí neměly a narodily se do prostředí, které k nim tolik přívětivé nebylo. Potřebují podporu a pomoc, aby dostaly příležitosti a šance, které přísluší jejich potenciálu, a mohly se úspěšně zařadit do společnosti.

1 UTVÁŘENÍ JEDNICE VE SPOLEČNOSTI

Kdysi dávno konstatoval Aristoteles, že člověk je tvor společenský. Lidská existence je předurčena pro život ve skupinách, ve spolupráci a vzájemných vztazích. Díky těmto vlastnostem mohl člověk přežít od pradávných dob dodnes. Již před 40 tisíci lety, kdy se objevil v Evropě homo sapiens sapiens, tedy člověk dnešního typu, bylo zjištěno, že žil společenským způsobem života. Dokázal kooperovat a komunikovat s druhými. Jako každý i dnes v sobě nesl základní charakteristiky lidství, zakládající se na schopnostech učení, předávání si zkušeností a znalostí. Neustálým vývojem a rozvojem se zdokonaloval. Vylepšoval své komunikační dovednosti, prohluboval spolupráci a rozšiřoval tlupy, ve kterých žil. Tím, jak se člověk stále více a více sdružoval, začala vznikat společenství s potřebou jistého uspořádání. Například už v neolitu si člověk začínal sám vytvářet své vlastní potřeby a vznikala společenská dělba práce. Interakce mezi jedinci sílila a míra vzájemného působení a ovlivňování se zvyšovala. Člověk se čím dál více vymaňoval z vlivu přírody. Začalo se utvářet „umělé prostředí“, ve kterém lidé žili, do kterého se rodili a v rámci kterého se dále rozvíjeli a dotvářeli svou osobnost. V zájmu bylo naučit se žít v souladu s ostatními, tedy dokázat se přizpůsobit a začlenit se mezi ostatní jedince. Postupně se dotvářel a proměňoval složitý proces socializace.

1.1 Socializace

Obecně je pojem socializace chápán jako celoživotní proces postupného začleňování člověka do společnosti.

„Proces, ve kterém si jedinec v průběhu života osvojuje specifické lidské formy chování a začleňuje se všestranně do společnosti, ve které žije. To znamená proces, v němž se jedinci „učí dovednostem znalostem, hodnotám, motivům a rolím příslušejícím jejich pozicím ve skupině nebo ve společnosti (...) Je to proces, který se odehrává v určité kultuře (...) Z hlediska výchovného se jedná o utváření osobnosti

osvojováním sociálních regulativů a tím její přípravu pro výkon sociálních rolí...“
(Palán, 1997, str. 106)

Těmto znakům, které charakterizují sociální podobu existence člověka, se učíme pomocí různých nástrojů v různých etapách našeho vývoje prostřednictvím působení systému socializačních činitelů. Což klade na nás jedince určité nároky, se kterými se musíme vyrovnat.

Systém zmiňovaných socializačních činitelů obsahuje čtyři základní složky. První složka hodnotově-normativní představuje soubor činitelů vymezujících charakter vztahů jak intrapersonálních (sebepojetí jedince a jeho vztahy k nejbližším), tak interpersonálních (interakce a komunikace jedince s okolím). Druhá složka mezilidsky – vztahová zahrnuje principy fungování (komunikace, chování, jednání) jedinců ve společnosti v rámci sociální interakce. Třetí složka se nazývá rezultativní, ve smyslu aktivní spolupráce lidí, na základě sdílených hodnotově normativních principů utvářených v určitých mezilidských kruzích. A poslední, čtvrtou složkou je složka osobnostní. Tuto složku charakterizuje internalizace norem a hodnot. Jedná se o charakter včlenění jedince do systému v jeho osobnostních rysech a postojích (Helus, 1976, str. 10 – 11).

Působení uváděných socializačních činitelů se odehrává postupně v různých stadiích a fázích jedincova života. Proto je podobně i fenomén socializace, stejně tak jako je tomu ve vývoji člověka, členěn do jistých etap. Nejzákladnější, obecné rozložení procesu socializace, v závislosti na vývoji a rozvoji jedince vytvořili L. Berger a T. Luckmann rozdělením socializace na primární a sekundární (Berger, Luckmann, 1999).

V počátcích života, v raném dětství jedince probíhá tzv. primární socializace. Začíná uvědoměním si svého místa ve světě (koncepte „Já“) a končí plnohodnotným fungováním jedince ve společnosti dospělých. Jedinci jsou předávány především základní kulturní návyky (hygienické, stravovací apod.). V této fázi je člověk odsouzen k pasivitě, protože musí přijímat to, k čemu je okolím veden a usměřován. Zcela se podřizuje prostředí, ve kterém žije.

Hlavní roli, jako hlavní socializační činitel v této fázi hraje rodina a částečně i další členové příbuzenské skupiny. V této první etapě je velice důležitý silný prožitek sociální blízkosti, který vytváří mateřská láska a stálý kontakt se známými lidmi poskytující pocity jistoty a bezpečí.

Primární socializaci dále můžeme rozdělit na záměrnou a nezáměrnou. Záměrná socializace (deliberate socialization), jinak i výchova, je záměrné úsilí, zejména rodičů a dalších pečovatelů ovlivňovat, vyučovat a vychovávat dítě. Nezáměrná socializace (nondeliberate socialization) probíhá každodenním vlivem rodičů a dalších sociálních vzorů, modelů v neformálních situacích, kdy dítě pozoruje sociální model, nebo s ním interaguje (Jandourek, 2007, str. 221).

Po primární socializaci následuje socializace sekundární. Sekundární socializace probíhá po zbytek života jedince. Přestává být závislý na jeho okolí a odsouzený k pasivitě. Sekundární socializace souvisí zejména s rozvíjením schopnosti žít s lidmi a mezi lidmi, schopností interakce a začleněním do sociální skupiny. Aby si jedinec dokázal najít přiměřené místo ve společnosti, ve složité soustavě sociálních vztahů, potřebuje znát normy, které v té skupině panují a které si postupem času osvojí. To mu i dále pomůže s učením se různým sociálním rolím spojených s každou pozicí ve společnosti a jejím úspěšným plněním.

Nejdůležitější úlohu v socializačním procesu hraje sociální neboli skupinové prostředí. Nejvýznamnější skupinou, jež se nejvíce podílí na přetváření člověka v sociální bytost a formuje jeho osobnost je rodina. V první fázi je to interakce dítěte s matkou.

*„První etapa socializace, soustředěná v podstatě do prvních dvou let života dítěte, začíná procesem, v němž se dítě identifikuje s matkou...dítě svým vztahem k matce internalizuje **vzorec stability vztahů**, který je podmínkou stability systému osobnosti. Utvářením a stabilizací vztahu k matce formuje dítě také vztah k sobě. Vytváří si tím základy vztahů k jiným lidem, základy vlastního sebeuvědomování a sebenazírání. Na to navazuje **druhé období socializace** majoritně založené na procesu **osamostatňování**. Teprve s přechodem k sebeovládání a sebekontrolé začíná dítě*

vůči okolí (především vůči matce) vystupovat v autonomní roli...V této situaci se vytváří základ významných sociokulturních vlastností a hodnot jedince, formování morálky, fixace životního řádu (...) rozvoj sociálně podněcované citové a volní struktury osobnosti.“ (Alan, 1989, str. 124 – 129)

V rámci zmiňované interakce (matka – dítě), se v průběhu sedmi měsíců od narození dítěte začne vyvíjet vztah. Jde o vytvoření velice důležité vazby, promítající se do utváření základny, na které se dále odvíjí a staví život jedince.

Rodina, kam patří matka dítěte a všichni jemu blízcí je primární skupinou. Pojem primární skupina zavedl americký sociolog C. H. Cooley (Jandourek, 2007, str. 217). Primární skupina hraje v celém procesu socializace jednu z nejdůležitějších rolí, postavenou na jistých principech jejího působení. Na povaze vazeb mezi jejími členy.

Primární skupina funguje na základě osobního kontaktu svých členů „*tváří v tvář*“. Je to vždy početně malá skupina. Mezi členy vznikají vztahy vysoké *vzájemné důvěrnosti*, kdy základním motivem členství nejsou vnější pohnutky ale *uspokojení* člena skupiny. Jedinec je *plně angažován* a tyto skupiny mají relativně *dlouhodobé trvání*. Podle Cooleyho tyto znaky vykazují tři druhy skupin: *rodina, dětské herní skupiny a sousedství* (Petrušek a kol., 1997, str. 47 – 48).

Oproti tomu stojí pojem sekundární skupina, kterým doplnil E. W. Burgess Cooleyho pojem primární skupina. Do skupin sekundárních řadíme zejména školu, zájmové organizace, profesní skupiny, apod. Často se jedná o skupiny jasně strukturované a vymezené. To velice ovlivňuje vztahy v nich vládoucí, jež mají proto spíše formální, instrumentální, účelový a neosobní charakter.

Socializace jako taková představuje tedy uchopení jedince, jako nějaké „*hmoty*“, která má své určité dané vlastnosti „*míru stlačitelnosti, rozpínavosti, atd.*“ a následně jeho formování do požadovaného stavu a dalšího jeho působení. Zůstává však otázkou, zda celý tento socializační proces je pro jedince pozitivní a prospěšný.

V literatuře můžeme najít různé názory a koncepce v pojetí tohoto procesu. Jedním z nich je pohled S. Freuda. Podle Freuda nemůže být člověk ve společnosti (funkci formované sociální bytosti) nikdy spokojený. Kulturu společnosti vnímá jako nepřátelskou a svazující, vytvářející zábrany a limity, které se negativně odráží na přirozenosti lidského bytí. Čím větší je vliv kultury na jedince, tím více je odtržen od přírody a vzniká u něj pocit nespokojenosti. Proces socializace slouží ve větší míře společnosti a ne samotnému jednotlivci, čímž jedince učí a pěstuje v nich pocity viny. Kultura „pěstuje“ vědomí člověka na úkor jeho pudů a odcizuje ho od jeho vlastní přirozenosti (Nakonečný, 1995, str. 283 – 284).

Existují i názory opačné, hovořící o socializaci v pozitivním slova smyslu. O jevu žádaném a nutném. Jedním ze stoupců takového pohledu je například E. Durkheim, autor teorie dělby práce. Zastává názor, že člověk se bez společnosti neobejde. Potřebuje ji, aby mohl žít jako sociální tvor. Pokud by lidé žili individualizovaně, stabilita společnosti by byla velmi křehká a ohrožená (In Keller, Novotný, 2008, str. 18).

Jednoznačně tedy lze říci, že celý tento proces utváření jedince a fungování procesu socializace je založen na společnosti jako takové. Na jejím charakteru a principu působení a přístupu k jedinci. Záleží, jakým způsobem pracuje s hlavními faktory, které se podílejí na utváření osobnosti člověka a jeho další existenci. Mám na mysli přírodní faktory (dědičnost, vrozené vlohy, prostředí), kulturní – společenské faktory (civilizace, rodina, škola, kultura, kodexy, normy) a naposledy výchovu (cílené formování jedince, které probíhá v rodině, škole i dalších skupinách). Důkazem je tomu historie utváření jedince v rámci společnosti.

1.2 Historický náhled na vývoj a utváření jedince ve společnosti

1.2.1 Společnost

Než se začnu zabývat existencí, postavením a utvářením jedince ve společnosti, bylo by dobré samotný pojem společnost blíže vysvětlit.

Pojem společnost je obalen mnoha možnými významy a interpretacemi. Autorů a vědních disciplín, které se pojmem společnost zabývají, je velké množství. Obecně sociology, je společnost chápána jako rozsáhlý komplex lidských vztahů. Jedná se o zvláštní druh sociálního systému, který je tvořen interakcí mezi jedinci.

Nám bude stačit představa společnosti, jakožto skupiny lidí, která žije na určitém území, podléhá určitému systému politické autority a uvědomuje si rozdílnost své identity od ostatních skupin, žijících v jejím sousedství. Neboli jedná se o:

„konkrétní jedince s jejich konkrétními zájmy a konkrétním jednáním, kteří onu společnost konkrétně tvoří a podle svých pozic v sociálních strukturách se v konkrétní míře podílejí na jejím fungování, směřování, proměnách apod.“ (Reichel, 2004, str. 20)

1.2.2 Přeměna společnosti

Přechod z tradičních společností, na společnosti moderní byl dlouhodobý pozvolný proces. Byla to kontinuální záležitost celospolečenských kulturních změn, které se v konečné fázi chápou jako výsledek průmyslové revoluce a ostatních dílčích procesů, které ji doprovázely. Přeměna se datuje již od vzniku manufaktur v 17. století a postupné přeměny organizace výroby. Jedná se především o začínající změny fungování ekonomiky, které se odehrávají v kontextu převratných změn v sociálních strukturách, v mocenských vztazích, ve způsobu života, v pohledu na svět, neboli celkových změn v základních kulturních vzorech (Reichel, 2004, str. 45).

Změnila se politika řízení státu. Moc a vliv státu v moderních společnostech sílil. Přispěla k tomu změna v centralizaci mocenských struktur, kdy původní principy fungování a řízení tradičních společností, stály na mocenských základech spíše decentralizovaného spravování. Tímto novým uspořádáním došlo k velkému rozvoji vlivu byrokratického aparátu a vojsk, společně s omezením dosud autonomní síly, kterou města, stavy, církevní organizace apod. disponovala (Reichel, 2004). Napomáhal tomu i rozvoj možností dopravy s následnou snahou o zmapování

prostoru, což vedlo v 19. století ke kolonialismu. Ke znakům moderní společnosti patří změna chápání prostoru i změna ve vnímání času. Čas se stává v této společnosti, kde tempo života stále nabírá na rychlosti, drahocennou surovinou, se kterou se „obchoduje“ (Giddens, 1998). Jak se říká „čas jsou peníze“. Tímto chci poukázat na velký rozvoj trhu, vznik komplexního tržního systému a změnu ekonomiky. Vzniká nabídka a poptávka, jak po práci, tak po půdě. Člověk a jeho vztah k přírodě začínají být organizováni trhem.

Celá tato přeměna společnosti způsobila velké změny v chápání jedince a jeho umístění ve společnosti. Dřívější vliv, kterým rodina disponovala v tradiční společnosti, díky němuž určovala charakter života svých nových rodinných příslušníků, se značně zmenšil. Tradiční společnost byla striktně rozdělena na vrstvy, kasty, které nebyly navzájem prostupné. Jednalo se o kastovní, neboli stavovský princip sociálních struktur. Znamenalo to, že každý měl od svého narození přesně určené místo ve společnosti. Platilo pravidlo, že z dobrého postavení plyne dobré, z horšího horší, což jasně prohlubovalo nerovnosti těchto společností. Lidé byli vymezení svou příslušností ke kastě a svým ekonomickým kapitálem. Možnost prostupu do jiné společenské vrstvy tím byla skoro znemožněna. Život jedince byl plně závislý na rodině, jejím kapitálu a svých vrozených schopnostech. Reprodukční osa byla definována rodinou a ekonomickým kapitálem.

Touto transformací (tradiční společnosti ve společnost moderní) přestal být život jedince ve společnosti takovou mírou závislý a odkázaný na životě jeho rodičů a společenské vrstvě, ve které se nacházel. Jedinec nabyl více pravomocí a možností, čímž mohl svou existenci ve větší míře ovlivnit. Důležité role v oblasti sociální reprodukce začaly zastávat různé organizace, zejména vzdělávací instituce. V moderní společnosti bylo dosažení vzdělání jedním z hlavních určujících faktorů, který vymezuje pozici člověka na trhu práce. Jeho dosažení vzdělání nastavuje typ práce, kterou bude jedinec vykonávat, k tomu související platové ohodnocení a následnou příslušnost k sociální třídě. Jaká bude podoba života jedince a kam bude zařazen do společenské struktury, je závislé na dosaženém vzdělání, jež je na trhu práce přeměněno na zaměstnání (Katrňák, 2004). Z toho vyplývá, že právě ony

vzdělávací instituce se staly hlavní reprodukční osou, kterou v tradičních společnostech zastávala rodina.

Významnější roli v otázce zařazení člověka do společnosti začaly hrát jeho biologické dispozice - individuální schopnosti, inteligence a píle, jakožto hlavní faktory, na základě kterých měl probíhat veškerý výběr jedinců do škol, tedy základ společenské nerovnosti. Jelikož tyto faktory pro výběr jedinců do škol jdou napříč sociálními vrstvami, mohl tento výběr působit jako nástroj pro nastavení rovných práv ve společnosti, tedy zmenšení vládnoucích nerovností. Vzdělávací instituce ovšem nezačaly dávat všem žákům rovné šance pro přijetí. Výběr nových studentů prováděly školy ve prospěch výše a lépe postavených sociálních vrstev. Jednoduše prováděly výběr již předem vybraných, jinak řečeno se jednalo o selekci předem vyselektovaných (Bourdieu, Passeron, 1977, Podle Katrňák, 2004).

Utvářely se sociální hranice, které separovaly studenty dle sociálního prostředí, ve kterém vyrůstali. Význam prvotních faktorů, které byly nastaveny pro spravedlivý výběr (inteligence, píle a schopnosti) nebyl rozhodující. Vyústilo to do vzniku nerovných šancí pro všechny. Místo toho, aby škola byla elementem pro utváření a nastavení rovných práv ve společnosti, stala se institucí, která nerovnosti utvářela, udržovala a ospravedlňovala. Tedy došlo pouze ke změnám forem nerovnosti, existujících již v tradiční společnosti, a jak jsem již výše zmiňovala, promítajících se i do doby dnešní.

Tato kontinuita sociálního uspořádání a předávání nerovností tradičních společností je platná v jisté míře dodnes. Faktory, které udržovaly a reprodukovaly sociální a ekonomické rozdíly můžeme brát jako základní kořeny pro nerovnosti, které vládou i v naší dnešní společnosti, jen s rozdílem jejich pozměněné formy (Katrňák, 2004, str. 5).

2 FAKTORY PŮSOBÍCÍ NA UTVÁŘENÍ JEDINCE

2.1 Pojetí osobnosti

Na otázku: jaké všechny faktory determinují psychosociální vývoj jedince, jak a jakou mírou, bych velice obtížně odpovídala. Důvodem není neschopnost zjistit, co nás ovlivňuje, co na nás působí, ale zatím však není v silách vědy rozpoznat tyto determinanty na jedincích v konkrétních, přesných, pevně daných hodnotách. Proč tomu tak je, se pokusím osvětlit v následující části své práce. Hlavní roli zde hraje široká škála působících faktorů a individualita, která poskytuje nevyčísitelné množství kombinací, jež v tomto ohledu omezují jakékoliv jasné, přesné, platné a univerzální odpovědi. Vždy musíme vycházet z určité situace, prostředí a vlastností daného jedince. Z dnešního poznání by pokládaná otázka měla znít spíše takto:

„Které dědičné podmíněné druhy chování kulturní vlivy rozvíjejí a jakým způsobem a které je naopak tlumí, nebo poškozují.“ (Koukolík, Dtilová, 2001, str. 70)

Pokusím se částečně o odhalení onoho tajemství mocných „kouzel“, které na nás a naše životy působí. Tajemství, jež se týká procesu vývoje osobnosti jedince v rámci společnosti, obsahující hlavní plejády platných faktorů, které se podílejí na utváření naší osobnosti: ovlivňují náš individuální vývoj, chápání, styl a způsob života, který žijeme na určitém místě v určité společnosti za jistých okolností.

Vycházím z charakteristiky člověka jako bio-psycho-sociální jednotky. Jednotky, kterou tvoří tři hlavní pilíře (biologický, psychologický, sociální) jež jsou v trvalé vzájemné interakci, která se může odrážet jak v pozitivní, tak i v negativních zpětných vazbách (Vágnerová, 2005, str. 5).

„Cokoliv se stane s naší biologickou podstatou (geny, buňkami, orgány, mozkem) se může projevit v našem duševním životě, a cokoliv se stane s naším duševním životem, může se projevit v našem sociálním chování a prostředí. A naopak: proměny v sociálním prostředí se mohou projevit proměnami našeho duševního života a ty se na oplátku projeví změnami stavby a funkce našich orgánů,

počínaje mozkiem až po buňky a některé stránky činnosti genů.“ (Koukolík, Drtilová 2001, str. 40)

Osobnost je utvářena společností, ve společnosti mezi lidmi, kde se rovněž projevuje. Osobností se snažíme vyjádřit stabilitu a rozdílnost lidského chování, objasnit důvody, proč každý jednáme, uvažujeme a vystupujeme odlišně od ostatních (Šnýdrová, 2002, str. 21). Osobnost je naším centrem duševního života, místem kde se uskutečňují preference, výběry a volby našich životních cílů, cest po kterých se vydáme a prostředků, abychom jich dosáhli. Člověk vystupuje jako neustále zrající, vyvíjející se jedinec, který se přizpůsobuje a mění v závislosti na vzniklých životních podmínkách a výsledcích interakčních činitelů. V tomto ohledu chápeme lidskou osobnost jako prvek značně dynamický. Dynamika osobnosti je podmiňována dvěma proudy sil. Jsou to síly intrapersonální, směřující k vnitřním pochodům jedince a síly interpersonální, určující vztahy k lidem okolo jedince. V rámci těchto dvou proudů dochází právě ke společnému působení fyziologických, psychologických i sociálních potřeb (Drapela, 1997, str. 13).

Pojetí dynamického charakteru osobnosti je v celku mladá záležitost. V historii západního myšlení, ve standardním modelu sociálních věd bylo osobností člověka myšleno spíše něco strnulého, pevného a daného. Počátky spadají až do dob Aristotelových. Psychologie byla chápána jako věda o duši a celé pojetí osobnosti bylo pojato spíše staticky. Osobnost byla popisována jako „Tabula rasa“ pasivní objekt, do kterého se „vrývají“ zkušenosti, na základě kterých se vytvářejí obsahy vědomí. Dnes víme, že takovéto uchopení pohledu na lidskou osobnost je zcela nedostačující, a proto se přišlo s novým „dynamickým pojetím“ které definuje osobnost jako aktivní – interaktivní celek.

*„...dynamický zdroj chování, identity a jedinečnosti každé osoby. Výraz **chování** zahrnuje procesy myšlení, emoce, rozhodování, tělesné činnosti, sociální interakci, atd.,...“ (Drapela, 1997, str. 14)*

Osobnost jako pojem a předmět vědeckého bádání hrála a hraje ve světě vědy významnou roli. Pohledů a přístupů k psychologii osobnosti je velké množství.

Existuje cca 15 reprezentativních pojetí osobnosti, které vždy vychází z konkrétního pojetí psychologie. Psychoanalýza, fenomenalismus, humanistická psychologie, tyto i další mají jednoho společného jmenovatele, kterým jsou vnitřní psychické fenomény, předmět jejich zkoumání a poznávání. Snaha odhalit vnitřní prožívání osobnosti, to, co se děje uvnitř každého jedince, jeho strukturu psychických vlastností, hlavních určujících segmentů jeho chování. Zkoumají a zjišťují společné struktury chování a prožívání člověka. Jeho motivaci, temperament a rozumové schopnosti. Snaží se rozpoznat to, co dělá u jedinců „z toho obecného a daného tu jedinečnou individualitu“ (Nakonečný 1995, str. 10).

Hlavní roli v utváření individuality osobnosti hraje její vývoj, zahrnující vznik a postupný rozvoj psychických vlastností a procesů. Jedná se o kvantitativní i kvalitativní změny směřující od jednoduchosti ke stále větší složitosti. V rámci vývojové psychologie je osobnost chápána opět na třech úrovních: somatické, psychické a sociální, které se navzájem ovlivňují, společně na sebe působí, na jejichž základě se odvíjí psychický vývoj člověka. V rámci psychického vývoje osobnost prochází oblastí bio-sociálního vývoje, kognitivním procesem rozvíjejícím uvažování a podmiňujícím jeho psychosociální prožívání.

„Psychický vývoj – je proces vzniku, rozvoje a zákonitých proměn psychických procesů a vlastností, jejich diferenciací a integrace v rámci celé osobnosti.“
(Vágnerová, 2005, str. 11)

Obecně tato tvrzení můžeme shrnout do jednoduchého závěru. Na nás jako jedince působí nesčetné množství faktorů. Jedná-li se o vlivy prostředí (situace, zkušenosti, lidi, předměty atd.), nebo biologické determinanty (geny, pudy, tělesná konstituce, charakter, vlohy) záleží vždy na jejich vzájemné interakci. Zajímavé je, že jejím působením i když se stáváme značně odlišnými individui, se přesto v mnoha směrech navzájem podobáme (tím se projevuje „vyšší moc“ dané kultury, společnosti, kde jedinec vyrůstá, která si vychovává jedince dle „obrazu svého“). Určujícím je v utváření osobnosti způsob zpracovávání těchto působících podnětů (jejich druhu) uvnitř jedince. Vytváří se tak specifická interakce vrozených dispozic

(naší vybavenosti, se kterou se rodíme) a komplexů různých vlivů prostředí (míst, situací, okolností, rodin atd., do kterých se rodíme a ve kterých žijeme).

„Rysy osobnosti jsou trvalé způsoby, jimiž jedinec vnímá, přemýšlí a vztahuje se jak k okolí, tak k sobě samému, přičemž tyto způsoby vnímání, přemýšlení a vztahování jsou zřejmé v širokém rozsahu významných osobních a sociálních souvislostí.“ (Koukolík, Drtilová 2006, str. 46)

2.2 Vrozené dispozice

Za vrozené dispozice považujeme biologické determinanty, neboli konstituci jakožto systém vrozeného uspořádání organismu. Tyto obecné biologické determinanty dále můžeme rozdělit do dvou základních složek: evoluční preferované programy chování (reflexe, instinkty) a dědičnost. Prostřednictvím dědičnosti (genů) probíhá přenos fyziologických i psychických vlastností z jedné generace na druhou. Nově počatý jedinec dostane soubor genů, tzv. genotyp, který v sobě nese např. barvu vlasů, očí, stavbu těla, atd. Pokud jde o přenos psychických vlastností, není to tak jednoznačné a snadno určitelné. V této oblasti se značně promítá vliv tzv. řídicích genů, které určují produkci enzymů a hormonů ovlivňujících činnost mozku (Nakonečný 1995, str. 22). Jinými slovy, hovoříme o působení genetických informací, jejichž působením se utváří předpoklady pro rozvoj různých psychických vlastností. Genetické informace jsou zakódovány ve formě genů umístěných na chromozomech. Každý jsme vybaven sadou dvou chromozomů od matky a otce. Na kombinaci dědičných předpokladů jedince se vždy podílí výběr jeho rodičů. V této souvislosti se objevuje pojem tzv. pozitivní selektivity. Vyjadřuje tendenci lidí pro výběr podobných partnerů. Tím se zvyšuje význam dědičnosti nadprůměrných a podprůměrných jedinců (Vágnerová, 2005, str. 13).

V minulosti se tomuto fenoménu věnoval Francis Galton. Galton přišel s pojmem „dědičná genialita“. Dědičnost viděl jako zásadní faktor, kterým si může polepšit celá společnost, pokud bude podporovat plození „nadřazených dětí“. Svou teorii rozvinul z výzkumů prováděných na 286 soudcích. Východiskem bylo zjištění,

že čím větší vztah byl mezi významnou osobou a jejím příbuzným, tím větší byla pravděpodobnost, že příbuzná osoba je významná. Vyvozenou hypotézou byl fakt přirozené dědičné schopnosti člověka (Morton, 2000, str. 206). H. Godard tuto teorii rozšiřuje dále. Prováděl výzkum na celkovém počtu 600 dětí z veřejných škol v New Jersey. Děti testoval za pomoci testů inteligence (Binetova – Simonsova škála). Zaměřil se na vliv dědičnosti na inteligenci, kterou si testováním potvrdil. Ze svých závěrů testování vyvodil hypotézu o „dobré krvi a špatné krvi.“ (Morton, 2000, str. 222)

Stoupencem teorie upřednostňující vliv dědičnosti na jedince byl i E. O. Wilson, který zastával značně „naturalistický“ názor pojetí osobnosti. Podle něj působením (dědičnosti) genů na mozek se formuje zpracování informací ve prospěch uváděných evolučních programů (Nakonečný, 1995, str. 22). Přesto, že neopomínal i jistý vliv kultury v utváření jedince, vliv genetiky stavěl majoritně na první místo. Své hypotézy uvádí například v knize *Consilience*.

„Každé vědomí je výtvorem lidského mozku, jenž byl postaven geny. Geny a kultura jsou tedy neoddělitelně propojeny. Tato vazba však není přímá: geny určují epigenetická pravidla, to jsou neuronální dráhy a pravidelné stupně vývoje poznávacích funkcí, jimiž se buduje vědomí jedince...“ (Wilson, 1999 In Koukolík, Drtilová 2001, str. 86)

Pravda však leží někde uprostřed. Jak se říká, zlatá střední cesta. Značný vliv genů na člověka je nevyvratitelný, ovšem otázkou zůstává, zda je opravdu tak velký, převládající nad vlivem socio – kulturních faktorů.

Je pravdou, že určité skupiny genů vytvářejí zázemí pro rozvoj určitých vlastností, avšak jejich definitivní podoba je závislá rovněž na vlivu prostředí, které je může v pozitivním směru stimulovat, či ve smyslu negativním naopak deformovat a zpomalit. Z tohoto tvrzení je zřejmé, že všechny dědičné předpoklady se nemohou uplatňovat ve stejné míře a stejným způsobem. Některé nemusí být využity dokonce vůbec. To může být jedna z příčin problémů „zaostalých“ zanedbaných dětí. Kvůli této dynamické povaze dědičnosti je nemožné přesně změřit jednotlivé genetické

dispozice. Možné je pouze změřit – zjistit jejich projevy, do kterých je však již zakomponovaný i vliv okolního prostředí a celé řady jiných než dědičných faktorů.

Míra dědičné podmíněnosti je zahrnuta v tzv. heritabilitě. Heritabilita je hodnota, která udává do jaké míry je hodnota znaků závislá na genotypu jedince a jakou mírou je konečná hodnota znaku výsledkem působení okolních faktorů (Petráčková, Kraus a kol, 2001). Každý genotyp má své vymezené hranice, v nichž je schopen na podněty v prostředí reagovat. Působením prostředí se dále rozhodne, která z variant v rámci daného rozmezí – „plastické vlastnosti“ mozku vznikne.

„Pojem plasticita vystihuje skutečnost, že mozky zvířat a lidí pod vlivem zevních a vnitřních podnětů mění dočasně, nebo trvale svou činnost i stavbu, a to jak ve stavu, kterému říkáme zdraví nebo norma, od okamžiku vzniku, tedy již v průběhu nitroděložního vývoje, po narození, v průběhu dospívání, dospělosti i stárnutí, tak ve stavu, který se nazývá nemocí nebo patologií.“ (Kolb a Whishaw, 1998 In Koukolík, Drtilová, 2001, str. 49)

Jsou i rysy, ve kterých je podíl dědičnosti dokázán z větší míry než vliv prostředí. Výzkumy, které do dnešní doby na toto téma proběhly, upozorňují na výrazný vliv dědičnosti na inteligenci, temperament, emocionalitu, extrovertní a introvertní charakteristiku osobnosti. Například dědičnost podílející se na míře rozumových schopností je až ze 70 % (Štěpánek, 2003, str. 25). Mezi další méně ovlivnitelné z hlediska okolí jsou řazeny tzv. kořeny osobnosti. Z výzkumů D. E. Papaliové a S. W. Oldsové byly zjištěny další osobnostní rysy, které z větší části určují vrozené předpoklady: sociální potence z 61 %, tradicionalismus z 60 %, reakce na stres z 55 %, dobré pocity z 54 %, agrese ze 49 % atd. (Nakonečný, 1995, str. 24 – 25). Vidíme ale, že ani tyto hodnoty nejsou stoprocentní. I zde jsou ponechány procenta – místo pro působení jiných faktorů. Závěrem z toho můžeme vyvodit, že zděděné vlastnosti, jako je intelekt či temperament stále jen limitují vliv výchovy a zkušenosti. Geny na nás působí a ovlivňují nás, to je nesporné. Ovšem to, jakou mírou se budou projevovat, jak budou moc aktivní, nebo málo aktivní určí

prostředí. Rysy osobnosti ve svých plných hodnotách vznikají až v rámci výsledku interakce genetické výbavy a individuálních zkušeností.

2.3 Vliv prostředí

Obecně pojem prostředí zahrnuje vše, co se nachází kolem nás. Jedná se o fyzické prostředí (místo kde žijeme, zejména to co ovlivňuje náš kognitivní vývoj) a „společenské“ prostředí – sociokulturní faktory (zejména interakce s ostatními lidmi ovlivňující náš psychosociální vývoj).

Člověk žije především vazbou na instituce, organizace, symboly. Více je „produktem“ kultury než přírody. Primárně působí na jedince kultura, kterou mu od počátku zprostředkovává jeho rodina, či jiní blízcí lidé, se kterými vyrůstá. Jedná se o proces socializace, seznámení jedince s kulturou. Jedinec si tímto procesem osvojuje žádoucí způsoby chování. Stylizuje se do určitých rolí, skrze které ve společnosti vystupuje. Tyto základní získané zkušenosti dítěte jsou řekněme „těstem“ ze kterého se následně formuje psychický základ jedince – jeho tzv. bazální osobnost. Základní dimenzí bazální osobnosti je tzv. bazální jistota či nejistota, které jsou výsledkem dostatku, nebo nedostatku citových vztahů poskytovaných majoritně rodiči, vztahem s matkou. Základem vzniku prvních zkušeností jsou emoce, které „ladí“ osobnostní hladinu dítěte, čímž ovlivňují jeho vnímání, sociální chování a vztah k okolí (Nakonečný, 1995, str. 27).

Význam vlivu emocí, společně s významem utváření jistoty u dětí dokládá John Bowlby svým výzkumem dětí vychovávaných v ústavěch. Svými studiemi zjistil, že děti, kterým není dáována dostatečná mateřská láska a chybí jim blízká citová vazba s matkou, zaostávají jak v citovém, tak v osobnostním vývoji. Právě ona citová vazba vytváří u dětí pocit bezpečí, jistotu, jež je pro „normální“ vývoj klíčová. Touto vazbou matka – dítě se ještě více zaobírala M. Ainsworthová. Provedla výzkum s maminkami a dětmi v různých pro ně neznámých situacích. Výsledkem bylo opět zjištění nepostradatelného citového spojení dítěte s matkou. Kvalita vztahu

vytvořeného mezi matkou a jejím dítětem předurčuje pozdější pro život důležité sociálně-emoční fungování jedince (Morton, 2000, str. 351 – 352).

Další termín, který popisuje vliv kultury na lidskou psychiku je „modální osobnost“. „...rozhodujícím činitelem je kulturně vzorcované chování druhých individuí vůči dítěti.“ (Linton, 1945, In Nakonečný, 1995, str. 30). Modální osobnost je vždy „produktem“ jisté podoby kultury. Primární úlohu v předávání kulturních vzorců jedinci má rodina (okruh nejbližších). Zásadní faktory, které působí a utváří samotné základy osobnosti jedince, jsou blízkým okolím zprostředkované (sociální) zkušenosti. Vzniká tím řetězec na sebe navazujícího systému pudů, jež je dále transformován do systému motivů, ve kterém se uplatňuje vzniklá individuální hodnotová orientace jedince, jeho vlastní pohled a vnímání světa. Rodiče tím působí na jedince ve dvou úrovních. První je biologická, kdy předává otec a matka své geny a dítě je vybaveno určitými dispozicemi a druhá je sociokulturní – hodnotová, prostřednictvím níž rodiče určují, jaké schopnosti a dovednosti jsou ceněny, anebo naopak, které nejsou uznávány. Tím rodiče u svého potomka posilují rozvoj kompetencí, které považují za důležité. Ovlivní, jakým způsobem bude dítě vnímat své okolí, chápat informace a jak bude reagovat. Co pro něj bude důležité, či zbytečné, jak si nastaví svůj hodnotový žebříček.

Vliv rodinného prostředí a uznávaných kulturních vzorců na jedince dokládá pozoruhodně výzkum E. H. Eriksona, který srovnával způsoby výchovy dětí u dvou různých indiánských kmenů Siouxů a Yuroků. Děti byly vychovány různými „metodami“, byly jim vštípeny různé hodnoty, informace, tradice, atd. Co jim bylo vštípeno, a jak s nimi bylo zacházeno, utvořilo jejich navzájem od sebe velice se odlišující osobnost. Každý kmen rozvíjel jiné osobnostní vlastnosti, čímž směřoval potomka k jistému způsobu chování a jednání typickému pro jeho kmen (Nakonečný, 1995, str. 35).

Kulturu si osvojujeme prostřednictvím učení. Učení dále rozvíjí zrání vytvořené psychické procesy, na každému vlastní individuální úrovni. V interakci jedince s prostředím dochází k vytváření zkušeností a jejich následné interpretaci.

Proto je velice důležité, aby dané prostředí bylo dostatečně podnětné, srozumitelné a stabilní, aby mohlo dojít ke správnému rozvoji psychiky. Záleží na tom kdy, kde, co a jak se od našeho nejranějšího dětství učíme, co všechno budou obnášet naše zkušenosti. Tím, jak se učíme a co nám je vštěpováno (viz výzkum Eriksona), tím, jak „vstřebáváme“ danou kulturu, se mění stavba a činnost našeho mozku, naše smýšlení, vnímání a jednání. Vše je výsledkem interakce genů, nervových buněk, mozkových modulů, individuální psychiky a kultury. Rozsáhlost vlivu sociokulturních faktorů můžeme doložit zjištěním, které dokazuje, že:

„...zmenšení počtu a intenzity jednoduchých smyslových nebo sociokulturních podnětů jinak „deprivace“, stejně jako další patologické podněty mají úměrně době, po kterou trvají i své vážné, dočasné, nebo trvalé následky. A naopak: povzbuzující, podněcující vlivy dokáží neuvěřitelné věci.“ (Koukolík, Drtilová, 2001, str. 84)

Každý z nás přicházíme na svět s jistými vrozenými systémy, které nám umožňují přežít bez toho, abychom se jim museli učit. Jsou to naše přirozené pudy, instinkty (dle Freuda fyziologické „hnačí“ síly, či Maslowovi základní fyziologické potřeby). Následným učením pak můžeme tyto jednoduché systémy značně rozvíjet. Podle Freuda je to proces, kdy dochází k usměrňování pudové energie dítěte v souladu s požadavky kladenými danou kulturou, prostřednictvím požadavků kladených majoritně skrze rodiče a nejbližší okolí. Právě skrze rodinu přichází dítě do kontaktu, do pole působnosti sociokulturních faktorů.

3 RODINNÉ PROSTŘEDÍ

Velmi často se v dnešní, individualizované společnosti, hovoří o existujícím úpadku rodiny, jakožto jednotky, která do jisté míry ztrácí svou úlohu tvorby „stabilního základu společnosti“. S tím souvisí i otázka „ztráty“ její charakteristické nenahraditelnosti, jež začíná být určitým způsobem suplována, především ze strany státu různými institucemi i jinými vztahy. Přestává tím rodina v rámci vývoje společnosti plnit svou funkci? Je opravdu možné funkce rodiny jako takové nahradit? Pro nalezení odpovědí na tyto otázky a jejich následné podložení by mi určitě nestačila vymezená jedna kapitola v mé práci. Vnesla jsem sem tyto otázky ve smyslu zamyšlení se nad funkčností a principech fungování rodiny a její „porovnání“ s náhradní ústavní péčí, jakožto v nutných situacích jejího „zastupitele“.

3.1 Rodina

Rodina, brána jako základní stavební jednotka společnosti, prochází vývojem stejně jako jakýkoliv jiný „kulturně – společenský jev“, na kterém se rovněž podepisuje vliv neustále ubíhajícího času. Obecně každá věc za svou existenci prochází obdobím úspěchu „zlatým věkem“ i na druhou stranu úsekem méně šťastným své existence. U jednotky nutné pro zachování existence lidstva, jakou je rodina, můžeme hovořit o různých kapitolách, ve kterých rodina zaujímala různá hodnotová zastoupení a formy, jež se odrážely do změn sociálních rolí rodičů – jejích členů a následně do celkového charakteru a způsobu jejich fungování.

Tento proces přeměny vnitřního rodinného prostředí nastíním podle L. Stonea, který se zabýval Evropskými předmoderními formami rodiny, jež v rozmezí mezi 16. a 19. stoletím vymežil do tří stěžejních fází. V první fázi v 16. století rodinu představuje jako navenek otevřenou, neemotivní, spíše účelovou instituci. Volba partnera byla podřízena zájmu rodičů, majoritně z majetkových důvodů a důvodů postavení ve společnosti. Tento důvod spojení manželského páru se právě velice promítal do výchovné péče o dítě, která z velké části postrádala emotivní složku a

rodina jako taková byla spíše charakteru autoritářské instituce. Druhá fáze počítána od 1. poloviny 17. stol. do počátku 18. století popisuje spíše rodinný život vyšších vrstev, kde se změna nejvíce projevovala. Znatelnou přeměnou byla narůstající důležitost a důraz na mateřskou a rodičovskou lásku, ovšem společně s navyšujícími se autoritativními pravomocemi otce jakožto hlavy rodiny. Třetí fáze od poloviny 18. století nabývala charakteru transformace rodiny do podoby, kterou známe i dnes. Rodiny založené na úzké citové vazbě, soukromí a výchově dětí. Největší roli v této přeměně hrál způsob, jakým se rodina začala zakládat. Jedná se zejména o spojení páru na základě svobodného výběru, lásky a vzájemných sympatií (romantická láska a sexuální přitažlivost). Hlavní jádro změny charakteru rodinného prostředí se odvíjelo od důvodu jejího založení – od majetkového a společenského na emotivní založeného na lásce (Giddens, 1999, str. 157 – 158).

V dalším vývoji, zejména ve 20. století se toto odráží zásadním způsobem ve změně vztahu mezi rodiči a dětmi, autoritativními pozicemi a úloze dítěte v rodině. Ještě na konci 19. a počátku 20. století bylo hlavním záměrem rodičů předat svým dětem zejména majetkový – ekonomický kapitál. Rodiče své dítě přes všechnu lásku a cit stále brali jako svůj „vychovávaný ekonomicky činný prostředek“, svého pokračovatele rodinných tradic. Následně však od druhé poloviny 20. stol. docházelo k pozvolným přeměnám, sahajícím konečně až k době dnešní. Stránka a důležitost ekonomického kapitálu začíná být „přebíjena“ emotivní složkou. Děti přicházející v rodinách na svět začínají být vnímány jako nejcennější prvek života rodiny. Jsou bezmocnými novými členy potřebující lásku a péči svých rodičů a plně odkázaní svou bezmocností na jejich láskyplné přijetí.

Pro porovnání celého vývoje sáhneme do poslední vývojové etapy – doby dnešní. Zásadní přeměnu vidím právě v již zmiňovaném ekonomickém kapitálu hovořícího v dobách dřívějších a zaměřeného na „ryze“ materiální složku rodiny, na jeho obrat ke kapitálu (řekněme) symbolickému, vztaženému na hodnoty a dítě, ve smyslu jeho osobnosti a potenciálu. Jinými slovy vyvstává do popředí zájem jedince a jeho osobnosti – výchova a péče pro něj, na místo zájmu samotné rodiny, jejího postavení, či dosažení postavení lepšího.

Kraus uvádí osm následujících znatelných oblastí přeměn, které dnešní doba u rodiny vyvolává. Změna postavení členů rodiny (vztah mezi dětmi a rodiči je více na rovině partnerství než mocenském působení mj. „otce jako hlavy rodiny“), znatelnější uzavřenost rodinných kruhů (zmenšení významu sousedských vztahů a upřednostnění rodinného soukromí a klidu), individualizace – atomizace života v rodině (úbytek rodinných chvil, kdy každý v rodině si vede „svůj vlastní život“), zmenšování rodin (přibývání jednočlenných domácností, vyšší míra rozvodovosti), úbytek času věnovaného členy rodině („kariérismus“ a zaneprázdněnost rodičů), atd. (Kraus, 2008, str. 83 – 86).

Přesto však rodina zůstává být stále „sama sebou“ ve smyslu plnění svých základních funkcí, které třeba že dříve plnila jinými formami, způsoby nebo i snad ve větší, či menší obsáhlosti stále bez ohledu na „časový vývoj“ plní. Jedná se o její poslání, její nenahraditelnou jedinečnost. Slovy Matějčka: „...z psychologického hlediska je rodina jediné prostředí, které je schopno zajistit potřeby dítěte v plném rozsahu a připravit ho pro život ve společnosti. Není jiného prostředí, které by se dokázalo lépe vyrovnat s vývojovými nároky dítěte...“ (Matějček, 2004)

Rodinou považujeme jednu z nejstarších společenských institucí. Obecnou definicí rodiny je rodina jakožto „*Forma dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti.*“ (Jandourek, 2001, str. 206)

Charakterizuje jí rovněž společné bydlení, spolupráce jejích členů, společná konzumace statků, blízkost citových vztahů, vzájemná láska mezi jejími členy. Vidíme, že rodinu nemusíme výhradně chápat pouze na rovině příbuzenské nepokrevní, či pokud se jedná o rodiče a jejich potomky na rovině pokrevní. Tím narážím opět na slova Matějčka: „*Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají – a je pro ně zcela nepodstatné, zdali tihle lidé na to mají potvrzení z porodnice...*“ (Matějček, 1994, str. 116) Nejdůležitější jsou tedy ony funkce, které by každá rodina měla plnit.

3.2 Rodina a její funkce

Význam jejího fungování můžeme nalézt i v kategorizaci, která vychází ze schopnosti rodiny v určité míře tyto funkce plnit. V této závislosti rozdělujeme rodiny do skupin, kdy jejich zařazení záleží právě na plnění oněch funkcí, jak vzhledem ke svým členům, tak i ke společnosti, svému sociálnímu prostředí. Setkáme se s kategoriemi rodiny eufunkční (plní všechny funkce v dostatečné, vyhovující míře), afunkční (kde dochází občas k poruchám v plnění jedné i několika funkcí, které ale nenarušují vážněji život rodiny a zásadně negativně neovlivňují vývoj dítěte) a dysfunkční (zde již dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny, přičemž je zásadně narušován socializační proces dítěte) (Reichel, 2004, str. 207).

Co tedy je těmi základními funkcemi, které by měli být v rámci rodinných vztahů naplňovány? Za základní funkce rodiny jsou považovány funkce, biologicko – reprodukční (stabilní reprodukční základna společnosti), sociálně – ekonomická (rodina jako prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti), ochranná – pečovatelská, zaopatřovací (pro zajištění životních potřeb), funkce odpočinku, regenerace tělesných a duševních sil a předposlední nezastupitelná emocionální funkce, pro uspokojení a naplnění základní duševní potřeby každého jedince. Vytvoření citového zázemí, poskytnutí lásky a vzájemné blízkosti, bezpečí, jistoty, uspokojení, které se nejvíce promítá do osobnosti jedince (Kraus, 2008, str. 81 – 82).

Jako nejdůležitější a zásadní se jeví poslední funkce socializačně – výchovná (příprava dětí a mladistvých na vstup do praktického života). „...*vychovávající okolí má plnou vládu nad tím, co se s dítětem psychicky děje a oč mu jde.*“ (Helus, 1976, str. 105) K atributům funkce výchovné patří její záměrnost, cílenost a systematičnost, jež ji obsahově naplňuje. Ovšem ne zcela. Jak říká Řezáč: „...*značná část změn osobnosti je spíše produktem spontánních interakcí; důsledkem intuitivních postupů rodičů, občasných rigidností jejich přístupů k dítěti a souhry rozmanitých podmínek sociálního prostředí. (...) neobvykle silně se uplatňují vlivy (včetně „působení rodičů“), které jsou ve své podstatě nezáměrné.*“ (Řezáč, 1998,

str. 194) Souhrnně je možné nazvat tuto funkci jako funkci zahrnující péči, učení a vedení ve smyslu jak záměrného a cíleného, tak i nezáměrného, spontánního podněcování a usměrňování dítěte. Záleží ve velké míře na povaze výchovného stylu a přístupu k „vedení“ dítěte ze strany vychovatelů. Rodina svou formou, charakterem, nastavením svého vnitřního prostředí, nastavenou povahou mezi-osobních vztahů, prosazováním jistých životních přístupů a hodnot formuje a utváří právě ten jistý, pro rodinu „reprezentující“ styl výchovy a zároveň usměrňuje vzájemné interakce mezi rodinnými příslušníky. Toto celé se promítá do charakteru onoho socializačního systému fungujícího v rámci té dané rodiny. Tímto chci naznačit, jak uvádí ve své knize Řezáč, existenci rodinných atributů, na základě jichž se toto rodinné – socializační prostředí formuje. Jsou jimi:

- *rodinná konstelace (konfigurace), tedy rozložení pozic*
- *sebepojetí (koncepce) rodiny*
- *míra autonomie a zároveň „otevřenosti“ rodiny, vstřícnosti vůči vnějším sociálním vlivům,*
- *způsob vedení (styl řízení) (Řezáč, 1998, str. 198)*

Výchovných stylů existuje velké množství. Jejich výčtem a charakteristikou se zde nebudu více zabírat. Jednoduše rovněž podle Matějčka je rozdělím do dvou základních skupin. Skupiny – výchovné styly se znaménkem mínus (působící na děti spíše negativně) a styly se znaménkem plus (promítající se pozitivně do citového vztahu rodiče s dítětem).

Co se týká různých rodičovských přístupů k dítěti, bylo by dobré zmínit i jejich značnou spojitost s třídním zařazením – sociálním statusem celé rodiny, ze kterého v jisté míře vycházejí. Důkazem nám k tomu může být i longitudinální výzkum Johna a Elizabeth Newsonových, který probíhal mezi roky 1963 až 1976. Výsledkem bylo zjištění u rodin z dělnických tříd, že ženy (matky) častěji používají při výchově více hrozby nějaké autority, fyzických trestů (plácnutí) a křiku. Protože ve velké míře je zařazení rodiny – páru do společnosti vázáno na jeho vzdělanostní úroveň, promlouvá tento faktor rovněž do rodinného výchovného stylu ve formě

působnosti vzdělanostní úrovně rodičů. Narážím tím na vliv rodinného kulturního kapitálu, do kterého je zahrnuto jak vzdělání, tak i vytříbenost a hodnotová orientace rodičů. Tímto rodina: „ovlivňuje životní šance skrze podmínky, jež spoluutvářejí jeho výkon ve škole, rozhodují o jeho úspěchu při zkouškách a tím mu otevírají – či zavírají cestu k vyššímu vzdělání a skrze ně k určitým povoláním a společenským postavením,...“ (Možný, 2006, str. 103)

K částečnému potvrzení této teorie nám poslouží například výzkum J. W. B. Douglase. Sledoval vývoj skupiny dětí narozených v březnu 1946, kterou následně rozdělil na 2 skupiny dětí (potencionálních nosičů bílých a modrých límečků). V jeho výzkumu se prokázala vzájemná závislost na jedné straně třídního původu dětí a na straně druhé jejich školních výsledků a schopností zjišťovaných jejich testováním (Možný, 2006, str. 104).

Vliv těchto faktorů je i pro dnešní dobu nepopíratelný, ovšem musíme se na to podívat z hlediska míry, v jaké na jedince působí společně v souvislosti s faktory ostatními. Okolními faktory působícími mimo rodinné zázemí, kterými jsou: vrstevnická skupina, média, vzdělanostní instituce a již zmíněné „vnitřní prostředí jedince“ (jeho vlastní přijaté hodnoty, vzorce chování, vlastní vnímání, potenciál a nastavení cílů, jež chce dosáhnout).

Vůči svým členům, zejména budu hovořit o potomcích, by měla rodina být poskytovatelem dostatečného množství podnětů z okolí a naplňovatelem základních potřeb pro správné utváření jedince ve společnosti. Jedná se o potřeby „smysluplného světa“, „životní jistoty“ (zabránění vzniku úzkosti), „vlastní společenské hodnoty“ (přijetí jedince a poskytnutí uznání a patřičného ocenění, které se podílí zejména na tvorbě jeho sebepojetí, sebevědomí a identity), „otevřené budoucnosti“ (pomoci nalézt cíle, motivovat jedince ke snaze, něco dokázat, těšit se na něco) (Matějček, 1994, str. 20 – 25). Zásadní náplní rodinného soužití je „emotivní“ složka, ve smyslu vzájemného citového zaujetí, složka vyplývající ze samotné přirozenosti lidského bytí, kterou nelze „delegovat“ na nějaké jiné instituce a orgány.

Fungující rodina zajišťuje zdravý vývoj dítěte. Je nejdůležitější, jak jsem již uvedla, v procesu utváření osobnosti dítěte, a to zejména svým výchovným působením. Když jsem hovořila o socializaci, nazývala jsem ji dynamickým kontinuálním procesem, tvořeným interakcí různých faktorů. Rodinné zázemí má charakter velice obdobný. Rodina působí jako dynamická jednotka, se všemi jejími členy ve vzájemné interakci. Všichni rodinní příslušníci jsou aktivními členy, kteří společně onu rodinu (vztahy, postoje, celkové psychologické a sociální klima), jakožto celek utváří (Kolouchová, 1992, str. 44).

Obecně tedy ve zdravém rodinném prostředí se správně fungujícími vazbami mezi rodinnými členy, jsou tyto rodinné vtahy naplňovány dostatkem vzájemné lásky a citu. Takové prostředí je pak vysoce „úrodnou půdou“ pro úspěšný osobnostní vývoj jedince. Hovoříme o prostředí, jež „zakládá“ jedincův život. Jedinci vytvářené prostředí, kde: *„Rozhoduje se ne o tom, co dítě bude všechno vědět, ale zdali bude chtít něco vědět, bude-li mít někoho rádo, bude-li se umět pro něco nadchnout, čemu bude věnovat energii,...“* (Damborská, 1967, str. 13)

Dítě potřebuje být v interakci s určitým počtem intimně žijících lidí, kteří pro něho budou důvěrně známými a budou mu schopni poskytnout jistý rámec orientačních vazeb. Jedná se o vazby, na jejichž základě, bude dítě moci rozpoznávat jak svůj vztah k sobě samému, tak i ke svému okolí. Bude moci poznávat samo sebe a odhalovat, kým vlastně je, nebo ze vztahu se svým okolím kým být má, nebo naopak nemá. Tyto vztahové rámce jsou velice důležitým – v raných fázích vývoje nejdůležitějším „vodítkem“ pro proces sebe – ujasňování, sebe – pochopení ve vztahu se svým okolím, což se nadále odráží na dalším chování a prožívání osobnosti onoho jedince (Helus, 1976, str. 208). Z toho nám vyvstává ona zásadní otázka, zda mohou, v jaké míře a s jakými výsledky tyto vazby poskytnout i vychovatelé v ústavních zařízeních.

3.3 Dysfunkční rodina

Podobu rodiny, jakou by správná rodina měla mít, co by vše měla navzájem vůči svým členům plnit, známe. V realitě, neboli obecně ve společnosti se však bohužel s takovýmto ukázkovým vzorem popsáním v literatuře ne vždy setkáme. Určitý počet v dnešní, minulé a myslím, že nevyhnutelně i době budoucí představují, či budou představovat rodiny trpící určitými poruchami nazývané problémové, afunkční a dysfunkční. Poruchy v rámci rodinného prostředí mohou být podnícené například situací, do níž se rodina dostala a která jí neumožňuje plnit základní úkoly a požadavky ukládané společenskou normou. Nebo se příčina jejich vzniku může připsat někomu ze členů rodiny, jeho selhání, opět se promítajícího do nedostatečného plnění, či úplného neplnění rodinných základních funkcí.

Pro bližší představení pojmu dysfunkční rodina si vezmu na pomoc vyjádření definice obecného pojmu dysfunkce podle Jandourka, pomocí kterého následně blíže vymezím jeho spojení s pojmem rodina (viz 5.1).

Dysfunkci (dysfunction) můžeme vnímat a vysvětlovat ve dvou významových rovinách. V první rovině se obsah tohoto pojmu vztahuje obecně k funkci, která je určitým způsobem narušená a snižená, což následně vede ke vzniku jistých vad a postižení. A v rovině druhé, vnímající dysfunkci jako důsledek lidského vědomého jednání, negativně zasahujícího celek společnosti (jednotlivé organizace, instituce), její adaptační schopnost, integraci, uskutečňování cílů a zachování struktur. V obecné rovině zahrnuje vše, co je za určitého stavu struktur škodlivé pro další existenci společnosti (Jandourek, 20001, str. 67).

Z této definice můžeme již lépe uvažovat a zamýšlet se nad významovým spojením dysfunkční rodina, které charakterizuje rodinu nějakým způsobem narušenou. Což se dále podepisuje v určité neschopnosti zasahující právě do plnění jejich funkcí uspokojování potřeb svých členů v oblasti: ekonomické, sociální, fyziologické a emocionální. K tomu se rovněž váží i následky, jakými se tato „dysfunkčnost“ v rodině na svých členech podepisuje.

Z největší části se tyto rodinné řekněme „ne-funkce“ odrážejí na psychice zúčastněných jedinců, ve formě neuspokojování psychických potřeb. Jedná se o nedostatky v péči a rozvoji duševních schopností a lásky, v některých případech ústící až do emočního zneužívání. Ze strany rodičů k dítěti si pod tím můžeme představit emoční chlad, využívání dítěte pro své potřeby – potřeby dospělých, bez ohledu na jeho vlastní (Matoušek, 2003, str. 113). Jako následek déle trvajících neuspokojování psychických potřeb dítěte často vzniká deprivace. Vytváří se u dětí právě z nedostatku poskytovaných podnětů od okolí, nedostatku citových vazeb a poskytovaných možností.

J. Kolouchová ve své knize spolu s Langmeierem a Matějčkem uvádí stručný přehled různých úrovní v pojetí psychické deprivace, odvíjejících se od charakteru nedostatku druhu vnějších faktorů. Vymezuje čtyři základní úrovně deprivace:

- I. Deprivace podnětová (senzorická). Vzniká následkem nedostatku vnější stimulace. Nedostatečným poskytnutím smyslových zážitků klesá u jedince inteligence, ztrácení obrazotvornosti a představivosti.
- II. Deprivace významová. Takto se projevuje nedostatek vnější struktury, což se ve velké míře odráží na poznávacích procesech jedince – na úrovni kognitivní.
- III. Deprivace citového vztahu (emoční). Jedná se o projev nedostatku vnějšího objektu, neuspokojení potřeby dotyku, lásky a pocitu jistoty.
- IV. Deprivace identity (sociální). Vyznačuje se nedostatkem pocíťovaného osobně sociálního významu, který se vytváří právě na základě dostatečného množství kontaktů s blízkými (Kolouchová, 1992, str. 18 – 19).

Ať už se jedná o narušování fyzického zdraví dítěte (týrání, zneužívání, fyzické přetěžování, zanedbávání – nedostatečná hygiena, podvýživa,...), narušování psychického zdraví (agrese, poruchy komunikace, sociální izolace, alkoholismus v rodině...), nebo trestnou činnost (sexuální zneužívání, ohrožování mravní výchovy...), vždy se následek těchto působících faktorů podepíše do psychického

vývoje dítěte, který se tímto stává určitým způsobem, v závislosti na míře a síle těchto faktorů narušen.

Narušení psychického vývoje se může projevovat různými způsoby. Obecně se promítá do celé struktury osobnosti a projevuje se v chování, sociálním začlenění, postojích, životní orientaci a v hierarchii hodnot. Ukazateli projevu deprivace je většinou řeč, v návaznosti s opožděním celého psychomotorického vývoje. To se samozřejmě dále podepisuje v horších výsledcích a prospěchu dítěte.

4 ÚSTAVNÍ VÝCHOVA

Bylo by dobré na začátku této kapitoly přiblížit její ústřední pojem. Pro definici použiji jedno z děl Matouška, který se sociální práci, přímo problematice ústavní péče ve svých dílech věnuje.

Ústavem je myšleno určité ubytovací zařízení, ve kterém žije skupina profesionálních zaměstnanců, která pečuje o skupinu nějakým způsobem handicapovaných lidí. Pro některé jedince může být dočasnou, nebo také i trvalou náhradou domova *"Ústav je do jisté míry světem pro sebe, ostrovem soběstačného řádu, v němž je život omezenější a předvídatelnější než v okolním sociálním prostředí."* (Matoušek, 1999, str. 19)

4.1.1 Legislativa ústavní péče

V České republice je celkový systém ústavních zařízení daný zákonem. V rámci rozdělení ústavní péče a tím rozdělení ústavních zařízení do různých skupin, spadají tyto jednotlivé skupiny ústavů pod různá ministerstva (zdravotnictví, školství a sociálních věcí). Z praxe ovšem není toto rozdělení pod „trojvládí“ úplně šťastným řešením. Následkem je celková roztržitost systému péče o ohrožené děti a špatná provázanost celé problematiky sociálně-právní ochrany dětí. Možná jedním z vypovídajících ukazatelů tohoto ne moc šťastného stavu legislativního uspořádání je i počet dětí, kterých se to týká (viz. 5.1.2), společně se značnými legislativními mezerami promítajícími se do „utužování“ celé této problematiky státní ústavní péče. V souvislosti s touto problematikou vydala v roce 2007 nevládní organizace Liga lidských práv dokument s názvem „Děti z ústavů!“ (Bittner, Havigerová, Janišová aj., 2007), ve kterém provádí analýzu psychologických a právních souvislostí ústavní výchovy, řeší legislativní mezery a snaží se o jejich „zaplnění“ ve smyslu podání návrhů a konkrétních řešení legislativních úprav pro nápravu fungování státních orgánů v této oblasti a tím pomoci všem dětem a mladistvým na nich ve svém životě závislých a odkázaných. Zásadním krokem pro zlepšení situace navrhuje právě

sjednocení sociálně-právní ochrany dětí a ústavní výchovy pod působnost jednoho ministerstva, společně s podporou preventivních kroků pro snížení počtu dětí v ústavní péči.

Hlavními vymezujícími zákony českého právního řádu jsou: Zákon o rodině (zákon č. 94/1963 Sb.), dále Zákon o sociálně právní ochraně dětí (zákon č. 359/99 Sb.), a Zákon č. 109/2002 Sb., ze dne 5. února 2002 o Výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Hlavní účelností těchto zařízení je dle tohoto zákona poskytnout „...*péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání, ...předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje, zmírňovat nebo odstraňovat příčiny nebo důsledky již vzniklých poruch chování a přispívat ke zdravému osobnostnímu vývoji dítěte...*“ přičemž „...*s dítětem musí být zacházeno v zájmu plného a harmonického rozvoje jeho osobnosti s ohledem na potřeby osoby jeho věku...*“ (Sbírka zákonů č. 109/2002, str. 2978).

V rámci tohoto zákona jsou dále definována zařízení pro výkon ústavní výchovy. Jsou jimi následující zařízení s uvedeným počtem v ČR:

- Diagnostické ústavy (DDÚ, DÚM)
14 zařízení – kapacita 530 – průměr 38 dětí /1 DÚ
- Dětské domovy (DD)
150 zařízení – kapacita 5310 – průměr 35 dětí /1 DD
- Výchovné ústavy – Dětské domovy se školou (DDŠ)
29 zařízení – kapacita 1030 – průměr 35 dětí /1 DDŠ
- Výchovné ústavy (VÚ)
34 zařízení – kapacita 1426 – průměr 42 dětí /1 VÚ (MŠMT, 2006)

Existuje i další legislativní dokument, nadřazený našim zákonům, který ustanovuje tuto právní podstatu týkající se práv dětí. Směřuji k dokumentu s mezinárodní platností: Úmluvě o právech dítěte, která se 6. února roku 1991 stala závaznou nadzákonnou právní normou s omezením v působnosti podřízené pouze

Ústavě České republiky. V rámci tohoto dokumentu je také mimo jiné zahrnuto a blíže specifikováno postavení států v roli možného náhradního pečovatele, poskytovatele zvláštní ochrany, na kterou mají děti bez rodičů právo. Tyto otázky náhradní péče jsou blíže rozvedeny v člancích: článku 20: „*Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve svém vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem (...) Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečí v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím náhradní péči (...) Tato péče může mezi jiným zahrnovat předání do výchovy (...) osvojení a v nutných případech umístění do vhodného zařízení péče o děti...*“, článku 21: „*Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy a které uznávají a (nebo) povolují systém osvojení, zabezpečí, aby se v první řadě bral do úvahy zájem dítěte, a: a) zabezpečí, aby se osvojení dítěte povolovalo jen k tomu kompetentními orgány, které v souladu s příslušným zákonem a ve stanoveném řízení na základě všech odpovídajících a spolehlivých informací určí, že osvojení je přípustné z hlediska postavení dítěte ve vztahu k rodičům, příbuzným a zákonným zástupcům a že, vyžaduje-li se to, dotčené osoby daly vědomý souhlas k osvojení po takovém projednání, které se může ukázat nutným...*“ a článku 25: „*Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte, které bylo svěřeno příslušnými orgány do péče, ochrany nebo léčení tělesného či duševního zdraví náhradnímu zařízení, na pravidelné hodnocení zacházení s dítětem a všech dalších okolností spojených s jeho umístěním.*“ (Úmluva o právech dítěte, 1991)

4.1.2 Situace ústavní péče v ČR

Základním cílem působnosti ústavní péče plynoucího ze zákonů a dalších legislativních dokumentů (viz. 6.1.1) je zajištění základního práva dítěte na výchovu a vzdělávání, maximální podpora plnohodnotného rozvoje osobnosti dítěte – jeho sebedůvěry i citové stánky, společně se zařazením, integrací a umožněním aktivní účasti dítěte ve společnosti. Jak vypadá dnešní situace, ve které se snaží příslušné pověřené a oprávněné instituce tyto cíle plnit? Vzorek jedinců, na kterých se můžeme přesvědčit o působnosti ústavních zařízení v ČR, je bohužel veliký. Ukazatelem je

okolo 20 000 dětí žijících v ústavní péči. Dokonce jsme jako Česká republika v rámci Evropských zemí dosáhli v tomto počtu prvenství, na které opravdu nemůžeme být pyšní. Konkrétní důvody, pro umístění tolika dětí do ústavní péče vyplývají z účinnosti zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., § 6 a samozřejmě ze situace, která v dnešní době panuje a dává prostor existence prostředí, které svým charakterem „vytváří klienty“ ústavním zařízením. Ze studie zpracované ministerstvem vnitra „Hodnocení systému péče o ohrožené děti“ si můžeme tyto charakteristiky prostředí blíže specifikovat, na základě údajů výzkumných akcí prováděných v posledních letech institutem pro kriminologii zaměřených na problematiku asociálního jednání dětí a mladistvých. *„V zásadě lze shrnout, že nezletilí klienti ze souboru dětí s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou již v předškolním věku žili téměř ze 40 % v neúplné rodině. Tento trend se v dalších životních etapách zvyrazňuje a v době výzkumu měl jen každý třetí klient úplnou vlastní rodinu (...) Ukazuje se, že rodiny klientů jsou kurátory pro mládež z výchovného hlediska hodnoceny dosti kriticky, přičemž výchovné klima se v průběhu života dítěte zhoršuje - v době výzkumu jen 6 % z nich žilo v kvalitním výchovném prostředí. Rodiny klientů měly často zkušenost se sociálními službami ještě před propuknutím výchovných poruch u klienta, někdy již před jeho narozením. Ekonomická situace sledovaných rodin koresponduje s profesním profilem a častou nezaměstnaností rodičů...“ (Odbor prevence kriminality, 2007, str. 3)*

Jedním z nejčastějších důvodů umístění dítěte do zařízení ústavní péče je z 50 % u nás v ČR nepříznivá sociální situace rodiny, zejména chudoba a nevyhovující bytové podmínky. U těch nejmenších dětí umístěvaných do kojeneckých ústavů vypadají důvody v průměru takto: cca. 30 % ze zdravotních důvodů, 45 % z důvodů sociálních a zbylých cca 25 % ze zdravotně – sociálních důvodů. Jednoznačně sociální důvody mají své prvenství. A pokud si tyto „sociální mezery v rodinném prostředí“ spojíme s preferencí ČR sociální péče ve formě ústavní péče, nemůžeme se stále se zvyšujícím počtu dětí v ústavních zařízeních divit. Na místě by měla být hlavně snaha preventivně předcházet vzniku těmto problematickým rodinným

situacím například rozvojem rodinného poradenství a dalšími kroky (viz „Děti z ústavů!“) (Bittner, Havigerová, Janišová aj., 2007, str. 30 – 31).

4.1.3 Vlivy ústavní péče

Přesto, že se stát a jeho příslušné orgány a instituce budou s největší pečlivostí a svědomím řídit platnou legislativou a snažit respektovat všechny práva a naplňovat všechny potřeby dětí vymezené v rámci zákonů, s nejvyšším úmyslem plně nahradit, zastoupit a vyrovnat se chybějící rodině, může se vždy jen o trochu více tomuto rodinnému prostředí, jeho atmosféře a „účinkům“ na vývoj a život dítěte přiblížit, nikdy však ne se zcela vyrovnat. Z toho vyplývá nutnost existence jistých, pro jedince a jeho život méně žádoucích „účinků“, podepisujících se na méně harmonickém, nedostatečně citově plném a lásce založeném, pečujícím vztahu se svým vychovatelem – vychovateli. Zařazení dítěte do ústavní výchovy a s tím spojená kolektivní výchova pro něj jednoznačně znamená zásah do vývoje jeho osobnosti a celého života, a to nejen v době jeho přímého pobytu, ale právě i v jeho dalších etapách po zbytek jeho celého života.

Když víme, na čem stojí základ rodinné výchovy, jakým je blízký citový vztah: předávání citových podnětů a fungující vzájemné citové zaujetí; to že jeden druhého máme rádi a „prožíváme se navzájem“, nebude tak těžké vyvodit hlavní úskalí působnosti ústavních zařízení, ve kterých je nemožné tyto emotivní složky nahradit. Jasná negativa plynoucí z ústavní péče, na která upozorňují i Kolouchová, Langmeier a Matějček (Kolouchová, 1992) jsou pak následující:

- nedostatečné neuspokojení základních psychických potřeb (dítě nemá možnost vytvořit si hluboký citový vztah k jedné osobě – citová nejistota)
- deprivace u dětí (citová deprivace, separační úzkost, retardace psychomotorického vývoje)
- narušení psychického vývoje i procesu socializace (absence citových vazeb a sociálních podnětů)

- podněcování nesamostatnosti a anonymity (nedostatek příležitostí pro rozvoj osobní iniciativy a zodpovědnosti)
- problémy s adaptací dětí na školu i životní prostředí
- problémy s integrací do normálního života při odchodu z ústavní péče

Ve spojitosti s posledním uvedeným bodem bych ráda uvedla podstatnou problematiku, jak zmiňuje Matějček, týkající se potřeby otevřené budoucnosti u těchto dětí. Jde o základní, nedůležitější lidskou potřebu pro životní perspektivu, promítající se do dalšího životního vývoje jedince, která je u dětí vyrůstajících v ústavní péči nedostatečně podněcována. A jsme zpátky u potřeb. Naplňování a uspokojování určitých druhů potřeb, nejdůležitějších faktorů pro určitá období ve vývoji jedince, jakožto předpokladu pro zajištění zdravého zrání osobnosti dítěte nemůže být u dlouhodobého pobytu v ústavním zařízení zcela zajištěno. A není to tím, že by se například porušovala v tomto ohledu legislativa, ale je to dáno oním charakterem těchto zařízení, proměnlivostí osob, vysokým počtem dětí, skladbou personálu a dalšími jevy. Záleží tedy na samotných dětech, jak se s těmito podmínkami vyrovnají, jakou mírou budou tímto prostředím poznamenáni a jak tuto zkušenost do svého života „zpracují“.

5 REALITA V ČÍSLECH

V minulých kapitolách jsem se ve své práci pohybovala spíše na teoretické rovině, jejímž prostřednictvím jsem se pokoušela popsat charakter procesu možných způsobů vývoje, začlenění a následného fungování člověka ve společnosti. Nyní bych se chtěla ubrat směrem méně teoretickým a popisujícím. Dát „promluvit“ samotné realitě a dění v dnešní době. Co je ve výše uvedené oblasti (viz kapitola č. 5) opravdu tím zásadním, problematickým, s čím by se mělo v naší společnosti nějak pracovat, či s čím se už určitým způsobem pracuje nebo naopak, co je opomíjeno. Respektive pokusit se odpovědět na otázku, zda opravdu záleží na samotných dětech, jak se s podmínkami a prostředím, které je formuje, vyrovnají, nechají se jím ovlivnit a začlení své negativní, nebo pozitivní zkušenosti do svého budoucího života.

V této části své práce budu vycházet ze sekundární analýzy dat Mgr. Jana Sebastianiana Novotného a jeho diplomové práce na téma *Problematika resilience u dospívajících v ústavní péči* (Novotný, 2007). Pojem resilience je v této práci použit ve smyslu interakčního procesu (jedinec – rizikové faktory) vycházejícího z daných souvislostí, z určitého kontextu. Bylo zjištěno, že růst jediného rizikového vlivu, psychicky postihuje celkovou populaci jen málo. Na základě toho byl vytvořen určitý soubor rizikových vlivů „index rizika“, který tvoří soubor individuálních faktorů, které se mohou různě podílet na vzniku poruch chování duševního života lidí. Faktory tvořící tento soubor jsou, jak biologické – genetické, tak i společenské, vyplývající z prostředí (Fergusson, 1996). Jedná se především o reakce jedinců, projevy a změny jejich individuálních osobnostních charakteristik na tyto působící „negativní“ faktory. V níže předkládaném výzkumu Novotného jsou následně vymezeny čtyři základní oblasti: individuální, společenské, vztahové a kulturní, ve kterých se tyto „nevládné“ faktory projevují.

Hlavní částí práce Novotného je výzkum resilience u dětí, které trvale žijí v ústavní péči. Společně s tím se pokouší o odhalení postavení těchto dětí ve dvou oblastech vzdělání a vnímání vlastní etnicity. Zkoumaný soubor, ze kterého níže

uvedená data vychází je tvořen dětmi trvale žijícími v ústavní péči nejpozději od tří let svého věku, s normálním mentálním vývojem, jejichž ústavní péče nebyla nikdy dlouhodobě přerušena a v době výzkumu jim bylo od 15-ti do 20-ti let. Celkem těchto dětí v České republice bylo zjištěno 93. Výzkumu se však nezúčastnily úplně všechny tyto děti. Zkoumaný soubor tvořilo 45 adolescentů (48,3 % z celkového počtu základního souboru).

Výsledky plynoucí z výzkumu byly překvapivě pozitivní. A to zejména pokud je porovnáme s očekáváním a jistými „předsudky“ vůči ústavní péči a setrávající existenci různých mýtů o tomto prostředí: přesvědčení o dětech z „děcáku“, že kradou, lžou, nepracují, jsou nevzdělaní, mají problémy s drogami a podobně.

Jako první bych zmínila zjištění týkající se etnické příslušnosti neboli toho, jakou mírou je u těchto dětí vnímaná a přijímaná jejich etnická příslušnost. Výsledky upozornily na to, jak moc velkou roli hraje toto „etnické přijetí – nepřijetí“ u těchto dětí, jak citlivě vnímají pozici, kterou zaujímají ve své společnosti, což potvrzují dále uvedené zkoumané oblasti, zejména týkající se individuálních a kulturních faktorů, do kterých se tato rovina etnického ztotožnění značně promítá. Nejlepších výsledků dosáhly děti z většinové populace, oproti nim dopadly hůře děti - zástupci romského etnika, u kterých, jak se Novotný domnívá, může hrát značnou roli obecný negativní postoj většinové populace k jejich romskému etniku a na konec s nejhoršími výsledky dopadly děti se smíšeným původem. U nich se vyskytuje značný problém v otázce příslušnosti, se vznikajícím pocitem nezakořenění ani v jedné skupině, ústíciho až do pocitu nepřislušnosti, což se dále velmi odráží ve výše zmiňovaných oblastech kulturních a individuálních faktorů. V této návaznosti bych ráda upozornila také na další projevy rozdílnosti v resilienci, nejen tedy co se týká etnické rozdílnosti zkoumaných skupin, ale rovněž z výsledků plynoucích rozdílů v závislosti na pohlaví – projevu rozdílného společenského vnímání rolí mužů a žen. Významnějších rozdílů dosahují hlavně ženy u odpovědí týkajících se jejich vztahu k okolí, širším vztahům a začleněním do společnosti. Konkrétněji ve výzkumu se jedná o faktory: *schopnost žít s nejistotou; pozitivní životní postoj; rovnováha mezi závislostí a nezávislostí na druhých; smysl pro povinnost atd.*, ve kterých nedosahují

významných hodnot. Projevuje se to dále ve vnímání jejich vlastních možností uplatnění se, v pocitu kontroly nad svým životem a vyšší nejistotou z budoucnosti, kdy se uvažuje z výsledků tohoto výzkumu o tom, že ženy jsou větší mírou determinovány vnějším okolím. Oproti tomu se muži více projeví svou rozdílností u otázek spojených s jejich vlastním cítěním, prožíváním a vnímáním sebe sama. Dalo by se říci, že si jsou sami sebou jistější, nebo spíše neuvažují tolik do hloubky jako ženy o otázkách své budoucnosti. Nepřipouští si tolik existenci možných rizik, následkem čehož u nich podle mého názoru vzniká jistý „obránný mechanismus“, kdy na ně na rozdíl od žen tyto situace a právě ony zmiňované vlivy okolního prostředí takovou mírou nepůsobí a jsou vůči nim více odolní.

5.1 Postoje ke vzdělání

Pro nás je velice zajímavý výsledek v oblasti vzdělání, které hraje velice důležitou roli v životě dětí, zejména pro jejich vývoj a budoucnost. V otázce vzdělání hrají velikou roli jak vrozené dispozice (inteligence), schopnosti jedince, tak právě i prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá, je veden a vychováván. Pro přiblížení zde uvedu výsledky výzkumu OECD PISA 2003 (2004). Bylo zjištěno, že mezi žáky českých škol se vyskytují značné rozdíly, způsobené odlišným rodinným prostředím. Konkrétněji v oblasti aspirace chce až 98 % žáků z gymnázií studovat na vysoké škole. U žáků ostatních středních škol tento počet byl ve srovnání pouhých 41 %. Obecně z výzkumu vyplynulo, že u dětí – žáků, má na jejich snahu o dosažení konkrétního stupně vzdělání (základní, středoškolské, vysokoškolské), spolu s jejich biologickými predispozicemi – schopnostmi, největší vliv okolí – rodina (ekonomické, sociální a kulturní zázemí) a typ navštěvované školy. Jak jsem již výše ve své práci zmiňovala, odráží se zde do jisté míry závislost, ve které platí, že děti z lépe situovaných rodin, více preferujících hodnotu vzdělání, dosahují ve škole častěji lepších výsledků a mají větší snahu dosáhnout vyššího vzdělání. Bohužel opačně působí na děti rodinné prostředí – jiné náhradní prostředí, ve kterém vzdělání nehraje významnou roli, a to tak, že dochází u těchto dětí spíše k útlumu jejich zájmu o vzdělání. Domnívám se, že důvodem nízké aspirace dětí v těchto většinou sociálně

slabších rodinách, je především nedostatečná motivace pro vzdělání, kde hraje velkou roli zastávaná ne příliš velká hodnota pro vzdělání. Někdo má hodnotu vzdělání ve svém žebříčku na nejvyšším místě, naopak jiný dole, na postu téměř bezvýznamném. Z toho vyplývá, že společně se schopnostmi a výkony dětí jde především o míru přisuzované hodnoty vzdělání v prostředí, kde dítě vyrůstá, podle mého názoru hlavního určujícího faktoru pro získání vzdělání. Proto, abychom mohli dále studovat, je důležité mít motivaci a považovat vzdělání za důležitou, trvalou životní hodnotu. Primární prostředí, kterým je majoritně rodina či jiné náhradní zázemí, má za úkol předat ony důležité a užitečné názory, hodnoty a přístupy pro život. Toto nejbližší okolí dítě vychovává a začleňuje ho do společnosti. Dítě se učí orientovat, vyznávat, adaptovat se, kdy ho na tomto základě prostředí – společnost následně určitým způsobem (méně, či více) přijímá. Celý tento proces je velmi důležitý, protože u jedince vytváří životní základy, na kterých bude stavět. Na tomto „výchovném“ základě si vytváří své vlastní hodnoty, jednoduše to, co bude směřovat a korigovat jeho chování, jednání, odrážející se v celkovém postavení ve společnosti.

Když se podíváme na Novotného zhodnocení zkoumaných dětí v ústavní péči v oblasti vzdělání, zjistíme poměrně přijatelnou míru jejich vzdělanosti. Potěšující je, že téměř 50 % dětí, vyrůstajících po celou dobu svého života v ústavní péči, navštěvuje nebo navštěvovalo nějakou střední školu či učiliště. Domnívám se, že to opět potvrzuje výše zmiňovaný majoritní vliv prostředí na jedince a jeho dosažené vzdělání. Lze konstatovat, že výsledky dopadly celkem pozitivně, přestože vzorek zkoumaných dětí není nijak velký. Pro prostředí ústavní péče působí na děti jakoby „neutrálně“. Nedochozí ke snižování předpokladů a potenciálu dětí pro dosažení vzdělání. Ovšem na druhou stranu ani k výrazné snaze o jejich rozvoj a vytvoření vysoké aspirace. Myslím, že to celé uzavírá jakýsi kruh, ve kterém se u těchto dětí doplňují ve velké míře problémy s naplněním potřeb otevřené budoucnosti, kdy dochází ke vzájemné interakci pocitu společenského nepřijetí, menší sebedůvěry a obecně i menší vůle něco v životě dokázat či uspět.

5.2 Stav ústavní péče v ČR

Obecné závěry výzkumu vyústily ve zjištění, že děti, kterých se tento výzkum týkal (vyrůstajících pouze v prostředí ústavní péče) se u většiny faktorů resilience pohybují v pásmu hodnot 3 – 4, což by mělo odpovídat obecnému rozložení v populaci. Tím se jistým způsobem popírají panující domněnky a názory, které tyto děti v rámci společenského postavení značně degradují. Přestože z celkového hlediska dopadly výsledky dobře, jsou oblasti, jak jsem i výše zmiňovala, vykazující hodnoty příznivé (spojené s prosociálním chováním, altruismem, apod.), ale také nepříznivé (v oblasti kulturních faktorů, otázky budoucnosti, pocitech vlastní zdatnosti, apod.). Hlavní oblasti, které potřebují více naší pozornosti a určité intervence v prostředí ústavní péče, jsou především: *nedostatek mužských a partnerských vzorů, problémy se začleněním do společnosti a problémy s etnickou a kulturní identifikací u adolescentů z menšinových skupin.*

Abychom si mohli udělat ještě ucelenější obrázek o situaci mezi ústavní péčí a rodinným prostředím, považuji za nezbytné uvést další závěry výzkumné činnosti Novotného, které vedou k velice důležitému zjištění. Vráťím se ještě zpět k celkovému souboru dětí, které jsou alespoň od svých tří let věku trvale v péči ústavů. Počátkem února roku 2007 se jednalo o 93 dětí – adolescentů ve věku od 15 do 20 let. Mezi necelým stem těchto dětí nebylo jediné dítě, které by bylo mimo vzdělávací proces. Při bližším rozboru účasti těchto dětí ve vzdělávacích zařízeních se zjistilo, že 6 z těchto dětí jsou studenty vysokých škol, jedna čtvrtina dětí byla absolventy středních škol, stejný počet byli učni a zbytek dětí žáky základních škol. Dalším důležitým a překvapujícím údajem bylo zjištění, že z tohoto počtu 92 dětí se jednalo pouze o dvě děti v péči výchovných ústavů. Toto zjištění vyvrací jejich již zmiňovanou „špatnou pověst“. Jak si tuto situaci vysvětlit? Rozuzlení této záhady není tak složité, ale bohužel pro naši společnost značně nepříjemné. Když si vezmeme všechny děti v ústavní péči, zjistíme, že průměrný věk, kdy jsou do dětských domovů přijímány, je mezi jedenácti a čtrnácti lety. Do jaké role jsou pak stavěny ústavní zařízení, když do nich vstupují děti s již zafixovanými patologickými

vzorci chování, přejatými hodnotovými žebříčky (například u vzdělání s váhou, kterou mu rodina, ze které dítě přišlo, přikládala) hodnotami motivace – či demotivace pro snahu něco dokázat.

Odpovědí na výše kladenou otázku týkající se společenského selhávání dětí z ústavní péče, jak uvádí Jan Novotný „*není ústav, ale rodina, respektive krize rodiny, sociální patologie*“. A tím si opět potvrzujeme výše zmiňovanou (viz kapitola 5.1.2) nepříznivou sociální situaci rodiny, vyžadující nutnou pomoc, nejen ze strany nestátních organizací, které zde zastávají nezastupitelnou důležitou roli, ale zejména od státních institucí.

V ústavní výchově u nás vyrůstá téměř 20 tisíc dětí. Každý rok opustí v průměru dětské domovy 350 dospívajících dětí. Téměř polovina z těchto adolescentů (46 %) se vrací z ústavní péče zpět do původní rodiny. Zbylá část, tedy větší polovina těchto dospívajících nachází ubytování v azylových domech, domech na půli cesty, u známých, atd. Z celkového počtu těchto dětí vyšlých z domovů jich přibližně 58 % páchá trestnou činnost a končí v nápravných zařízeních. Hovoříme o poměrně velkém procentu „*problematických*“ dětí, vycházejících z ústavní péče. I když jsem poukazovala na celkem příznivé výsledky, v souvislosti s dětmi vyrůstajícími po celou dobu v ústavní péči, toto zjištění se nám stává trochu rozporuplným. K vysvětlení stačí poskládat si celou situaci dohromady. Samotných dětí, které opravdu celý život vyrůstají v péči ústavů, je z výše uvedeného celkového počtu 20 000 dětí jen pouhých 0,5 %. Bohužel takové procento dětí, promlouvajících o opravdovém stavu ústavní péče, připomínám spíše pozitivně, je v tomto velkém počtu skoro zanedbatelné. Co je tedy ta příčina, kvůli které dochází k takovýmto smutným koncům těchto dětí? Nesnažme se zbaběle házet vinu na druhé a přiznejme si, že je to důsledek naší „*společenské slabiny*“. Ono se není v celku těmto dětem moc divit, když víme, jakým způsobem je v rámci ústavní péče dostatečně (ne)připravujeme na jejich budoucnost. Přestože víme, jak moc je otázka otevřené budoucnosti (příprava do života) pro jedince a jeho další vývoj důležitá. Děti z dětských domovů mají a vždy budou mít těžší podmínky a více překážek při zdolávání své životní cesty. Mladiství z domovů se potýkají s mnoha problémy.

Jejich osobnostní profil bude v porovnání s dětmi žijících v kompletních – funkčních rodinách značně komplikovanější, společně s dalšími faktory, které se k tomu váží. Jde především o vzdělávání a jejich následné uplatňování v sociálním životě (problémy s běžnými způsoby chování, komunikací, následky psychické deprivace, nedostatečně osvojené pracovní návyky, atd.).

Děti jsou do věku své dospělosti odkázány na okolí, ostatní lidi a prostředí, ve kterém vyrůstají. Děti vyrůstající ve svých rodinách jsou svou budoucností závislí především na jednání svých vlastních rodičů. Ovšem děti vyrůstající bez svých rodičů jsou odkázáni na nás, na ostatní jedince ve společnosti a jejich pomoc. Legislativa jim zaručuje jistoty ze strany státu, to je sice hezké, leč jak vidíme z reality ne zcela dostačující. I když děti spokojeně vyrostou v dětském domově, odnáší si dále sebou jisté handicapy. Realita je následující. Ústavní péče sice zajistí jedinci „plnopotřebný“ život, ovšem to často nedostačuje a odráží se to v jeho nesnadném či mnohdy neúspěšném začlenění se do světa společnosti. Dětský domov nijak nesnižuje potenciál dětí, který v sobě mají, nikterak ho však většinou více nerozvíjí. Jak jsme se dověděli z výzkumu Novotného, dosahují tyto děti téměř shodných hodnot jako děti z většinové populace. Ani v oblasti vzdělání, nebyly zaznamenány nijaké odchylky, které by poukazovaly na horší schopnosti, inteligenci a školní výsledky.

Stále však domovy fungují jako takové ostrůvky, oddělené od společenského dění, které vypouštějí své „osadníky“ na širé moře, kde těžko hledají pevninu, na které se mohou pevně uchytit a znovu žít plnohodnotným životem. Naštěstí pro ně existují „záchranné lodě“ s posláním bezpečně je převézt na pevnou zem a nalézt pro ně své místo. Myslím jimi veškeré organizace, sdružení pomáhající dětem a mladistvým v tíživých životních situacích. Lidé s vysokým sociálním cítěním, kteří bezmezně pomáhají, vytvářejí různé programy a projekty zaměřené na integraci těchto dětí do normálního života, rozvoj jejich nadání – talentů, pomoc jejich biologickým rodinám, pomoc najít náhradní rodiče, pomoc osvojit si pracovní návyky, rozvoj ve vzdělání, atd. (viz příloha B). V realitě zjistíme, že právě osud těchto dětí, jak moc budou „negativně“ poznamenáni ústavním prostředím a jak se

budou moci uchytit v naší společnosti, závisí právě na této „pomocné“ neziskové sféře.

6 ZÁVĚR

V průběhu psaní mé práce jsem si vytvořila určitý přehled o „principech“ existence jedince v naší společnosti. Jak velkým dílem můžeme opravdu my sami ovládat naše vlastní životy? Všichni se střetáváme s určitými vlivy, ze kterých naše životy vycházejí a které nás dále formují. Zjednodušeně bychom je mohli nazvat „čas, lidé a genetika“. Jak jsem již zmiňovala v úvodu, jsou věci, které si pro náš život nevybíráme a nemůžeme je ani ovlivnit. Ať už jsou dobré nebo špatné, musíme s nimi v rámci našeho vývoje pracovat a využít jich, jak jen nejlépe to půjde v pozitivním smyslu pro naši osobnost – „naši lepší duši“. Každý jsme zasazen do nějaké společnosti v nějaké době. Když pohlédneme letmo do minulosti, uvidíme, že v základu se nic nemění a společnost stojí stále na stejných pilířích. Jde o skupinu lidí vyznávající různě uspořádané hodnoty, která se zakládá na rodinném životě – svém „reprodukčním článku“. Systém socializace probíhá u každého jedince, kterým je člověkem – tím se přeci „stáváme“. Osobnost člověka je velice komplikovaná. Abychom ji mohli nějak uchopit a nahlédnout do smyslu jejího fungování a utváření nastínila jsem dva základní pilíře, na kterých stojí. Vnější vlivy a vnitřní výbava a uspořádání, jež jsou společně mezi sebou neustále ve vzájemné interakci.

Nikdo si nevybíráme své rodiče, tudíž si ani nemůžeme vybrat, s čím se narodíme, jak budeme z biologického hlediska vybaveni. Zmiňuji výše podle výzkumů, co je jakou mírou otázka vrozenosti a co je z větší části formováno dle okolí. Zásadními jsou pro nás z hlediska dědičnosti inteligence, temperament a emocionalita. Ovšem ani u nich nejsou hodnoty stoprocentní, tudíž vidíme, že vliv prostředí je v tomto směru u rozvoje jedince a jeho osobnosti troufám si říci nejdůležitější. Jsme z větší části odrazem toho, co se odehrává kolem nás. Prostedí může podněcovat, rozvíjet, obohacovat či „negovat“ naši genetickou výbavu, neboli základ, ze kterého vychází náš osobnostní potenciál, jež nás utváří.

Když vezmeme v úvahu pojem reprodukce, vidíme, že stejně tak jako její složka biologická je určující i složka kulturní – hodnotová, která potvrzuje Bourdierovu „kapitálovou“ teorii (Bourdieu, 1994). Ovšem stěžejním prvkem, který

prochází napříč všemi částmi mé práce, který hraje ústřední roli v jedincově životě, jsou jeho rodiče, především pak matka. Rodina je pro jedince jakýmsi „všeobsáhlým faktorem“ utvářející jak vnitřní tak i vnější podstatu jeho bytí. Což je i důvodem proč jsem věnovala zbytek své práce psaním o rodině a ústavní péči jakožto její snaze, být rodině zastupující náhradou.

Přestože se podoba rodiny v pohledu do minulosti značně měnila, po celou svou existenci si nesla své základní funkce, které z ní rodinu dělají a jsou jejím nenahraditelným, nepostradatelným článkem. Obecně u vývoje jedince hovoříme o naplňování potřeb, které mu „následkem“ jeho bytí vznikají a které je třeba naplňovat. Právě tyto potřeby jsou oním hlavním východiskem pro zmiňované zásadní rodinné funkce. Rozdělili jsme si tyto funkce do šesti hlavních kategorií: biologicko – reprodukční, sociálně – ekonomická, ochranná – zaopatřovací, regenerační, socializačně – výchovná a emocionální. Každá z těchto funkcí má za úkol naplňovat určité potřeby jedince. Uvedli jsme si šest hlavních kategorií, které však dle mého názoru můžeme jednoduše rozdělit na dvě skupiny. Do jedné bych zařadila všechny funkce plnící potřeby z vnější – materiální podstaty, umožňující jedince plnohodnotně fungovat – zejména zajištění základních životních potřeb, životní jistoty, zaopatření, atd. A druhou skupinou bych reprezentovala všechny funkce plnící vnitřní – duševní a emocionální potřeby vymezující rodině v tomto ohledu její jedinečnou, nezastupitelnou funkci. Mateřská láska, pevné citové zázemí, poskytnutí jistoty, přijetí, naplnění jedince nejcennějším duševním bohatstvím.

Jaký je stav rodinného života v naší společnosti, si můžeme dokázat naším Evropským prvenstvím s počtem dvacet tisíc dětí žijících ve všech formách ústavních zařízení v České republice. Poukazuje to na špatný stav ve fungování jednotlivých rodin – problematice rodinného života, ale také na velké mezery a slabosti v naší legislativě – roztříštěnosti systému ústavního zaopatřování mezi různá ministerstva, úřady, nesrovnalost jejich pravomocí a stále přetrvávající zkostnatělost této celé sociální oblasti. Z výzkumu J. S. Novotného vyplývá, ačkoli se ústavní péče prokazuje mnoha chybami, nemůžeme svalovat vinu jen na ni a stát. Hlavním bodem kam by měla směřovat naše pozornost je samotná rodina, jakožto zásadní příčina této

problematiky. Je nutné se orientovat na zvyšování prevence v rodinách a předcházení situacím vyžadujícím ve svém řešení právě ústavní péči.

Z části jsem si odpověděla na svou otázku, jak moc závisí podoba jedincova života na tom, co mu je dáno do vínku a na prostředí a situacích, ve kterých žije. Určitě jde o vzájemnou interakci a propojenost těchto faktorů, s tím souhlasím, ale mělo by se to v souvislosti s věkem jedince určitým způsobem oddělit. V raném i pozdním dětství a v mládí máme omezené pravomoci. Role okolních vlivů jsou v této době podle mého názoru „přebíjející“ naší vnitřní konstelaci. Známe podobu socializace a všech působících vnějších činitelů na naši osobnost. Naše myšlení a vnímání je lehce ovlivnitelné, poddajné a modelovatelné. Když dospějeme, měli bychom mít určité představy o svém životě, ustálené nějaké názory a hledat cestu, kterou se budeme dále ubírat. Nabýváme pravomocí, které nám k tomu pomáhají. Můžeme konat vše dle našeho uvážení. Tedy podněty směřující k rozvoji a podobě našeho budoucího života začínají postupně přecházet do nás samotných. Pro děti z dětských domovů věřím, že může být a je pro ně toto období klíčové. Jak bylo zjištěno, většina dětí přichází do dětských domovů a jiných ústavů mezi svým 12 – 15 rokem života. Aby dítě dohnalo různé deficity ať už školní, psychické, týkající se dovedností a jiné potřebuje věnovat hodně času a pomoci od okolí. Pomoc především s integrací, která je pro naši společnost dobrou investicí a velkou šancí.

Zde pro ně vidím velký potenciál v možnosti jak jim pomoci, zejména prostřednictvím dalšího vzdělávání. Je potřeba jim ukázat cestu jak dosáhnout na dobré pracovní místo a následně uspokojivé hodnotné zařazení do společnosti. Je nutné dát těmto mladým lidem vzory, náhledy do budoucnosti a naplnit jejich potřebu otevřené budoucnosti, aby na sobě chtěli pracovat, a měli své cíle, za kterými půjdou, aby byly motivovány. Cesta skrze vzdělání může být právě jednou z nich. Mým původním záměrem bylo porovnat vzdělání dětí z funkčních, dysfunkčních rodin a ústavní péče. Když jsem se více začala o toto téma zajímat, zjistila jsem, že tento záměr by byl velice těžko realizovatelný, pokud bych chtěla stavět na validních datech a zjištěních. I tak jsem ve své práci k určitému stanovisku došla. Ústavní zařízení představují prostředí, které jedince vychovávají a vedou ke

vzdělání. Stejně tak se tomu děje i v prostředí rodinném. Důležitým ukazatelem je pro nás v tomto ohledu podoba rodinného prostředí. Pokud budeme hovořit o rodině ve společnosti vysoce postavené, kde otec i matka budou vysokoškolsky vzdělaní, je velká pravděpodobnost že podobné vzdělání dosáhne i jejich dítě. Jestliže ale vezmeme k porovnání rodinu s nižším sociálním postavením, kde rodiče neupřednostňují a nekladou velkou roli na vzdělání, může být dítě vyrůstající v ústavu na pozici zcela srovnatelné. Tím nechci říci, že by dětské domovy nekladly důraz a váhu na vzdělání jako takové, ale že dětem v těchto prostředí většinou chybí ony „hnací motory“ motivátory, vzory. Domnívám se, že ať už se jedná o dítě z rodiny funkční, nefunkční či ústavní péče, potřebuje vždy někoho, kdo mu bude blízko jeho srdce a bude mu ukazovat kudy jít. V případě dětí z ústavní péče toto břímě leží jak na státním aparátu, neziskovém sektoru, tak i na nás všech ve společnosti, zda jim svým přístupem vyjdeme vstříc a sundáme si brýle předsudků.

7 SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ

1. ALAN J.: *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6)
2. BERGER P. L., LUCKMANN T.: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK, 1999. ISBN 80-85959-46-1
3. BITTNER P., HAVIGEROVÁ J., JANIŠOVÁ I., AJ.: *Děti z ústavů! Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte* [online] Liga lidských práv, 2007. 72 s. [cit. 2009-02-10] Dostupné z WWW: http://www.llp.cz/_files/file/deti_z_ustavu.pdf
4. BOURDIEU P.: *Raison pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Editions du Seuil, 1994. ISBN 978-80-903473-4-2.
5. DRAPELA V. J.: *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-606-3
6. FERGUSSON, DM., LINSKEY, MT.: *Adolescent resiliency to family adversity*. J Child Psychology and Psychiatry, 1996.
7. GIDDENS, A.: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN 80-85850-62-1
8. HELUS Z.: *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha: státní pedagogické nakladatelství, 1976. ISBN 64-0-132
9. *Hodnocení systému péče o ohrožené děti (odbor prevence kriminality)* [online] Ministerstvo vnitra České republiky, 2007 [cit. 2009-03-09] Dostupné z WWW:
http://web.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016/hodnoceni_systemu3.pdf
10. JANDOUREK, J.: *Sociologický slovník*. Praha: Portál 2000, 2001. ISBN 978-80-7367-269-0
11. KATRŇÁK T.: *Odsouzení k Manuální práci*. Praha: Slon, 2004. ISBN 80-86429-29-6
12. KELLER J., NOVOTNÝ P.: *Úvod do filozofie, sociologie a psychologii*. Liberec: DIALOG, 2008. ISBN 978-80-86761-81-7

13. KOLOUCHOVÁ J.: *Psychický vývoj dětí v pěstounské péči*. Praha, 1992. ISBN: 80-85529-01-7
14. KOUCKÝ J., KOVAŘOVIC J., PALEČKOVÁ J. aj.: *Výzkum OECD PISA 2003* [online] Ústav pro informace a vzdělávání, Praha 2004 [cit. 2009-03-04]. Dostupné z WWW: <http://www.uiv.cz/clanek/368/873>
15. KOUKOLÍK F, DRTILOVÁ J.: *Vzpouza deprivantů*. Galén, 2006. ISBN 80-7262-410-5
16. KOUKOLÍK F, DRTILOVÁ J.: *Zlo na každý den*. Galén, 2001. ISBN 80-7262-088-6
17. KRAUS B.: *Základy sociální pedagogiky*. Portál s.r.o., 2008. ISBN 978-80-7367-383-3
18. MATOUŠEK O.: *Ústavní péče*. Praha: Slon, 1999. ISBN 80-85850-76-1
19. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online] 2006 [cit. 2009-03-02] Dostupné z WWW: <http://www.msmt.cz/socialni-programy/system-skolskych-zarizeni-pro-vykon-ustavni-vychovy>
20. MORTON H.: *Dějiny psychologie*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-386-2
21. MOŽNÝ I.: *Rodina a společnost*. Praha: Slon, 2006. ISBN- 978-80-86429-87-8
22. NAKONEČNÝ M.: *Psychologie Osobnosti*. Academia, 1995. ISBN 80-200-0628-1
23. NOVOTNÝ J.: *Problematika resilience u dospívajících v ústavní péči*. Olomouc 2007, 127s., 4 přílohy. Diplomová práce (Mgr.), Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Irena Sobotková CSc.
24. PALÁN Z.: *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*. DAHA, 1997. ISBN 80-902232-1-4
25. PETRÁČKOVÁ V., KRAUS J. A KOL.: *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0607-9
26. PETRUSEK, M. A KOL.: *Sociologie*. Praha: SPN, 1997. ISBN 80-04-26689-4

27. *Práce a sociální politika* [online časopis] archiv starších čísel, Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004 [cit. 2009-02-26]. Dostupné z WWW: <http://archiv.noviny.mpsv.cz/clanek.php?id=217>
28. REICHEL J.: *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-80-7
29. *Sbírka zákonů č. 109/2002* [online] Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2002 [cit. 3. března 2009] Dostupné z WWW: <http://aplikace.msmt.cz/PDF/sb048-02.pdf>
30. ŠNÝDROVÁ I.: *Základy psychologie*. Praha: MJF, 2002. ISBN 80-86284-23-9
31. ŠTĚPÁNEK Z.: *Sociální psychologie*. Praha: DTP UK FF, 2003
32. *Úmluva o právech dítěte* [online] Česká rada dětí a mládeže 2004 [cit. 2009-02-20] Dostupné z WWW: <http://www.pionyr.cz/umluva/index.html>
33. *Úmluva o právech dítěte 104/1991 Sb.*, [online] Informační centrum OSN v Praze, 1991 [cit. 2009-02-02] Dostupné z WWW: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>
34. VÁGNEROVÁ H.: *Vývojová psychologie I*. Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8

8 PŘÍLOHY

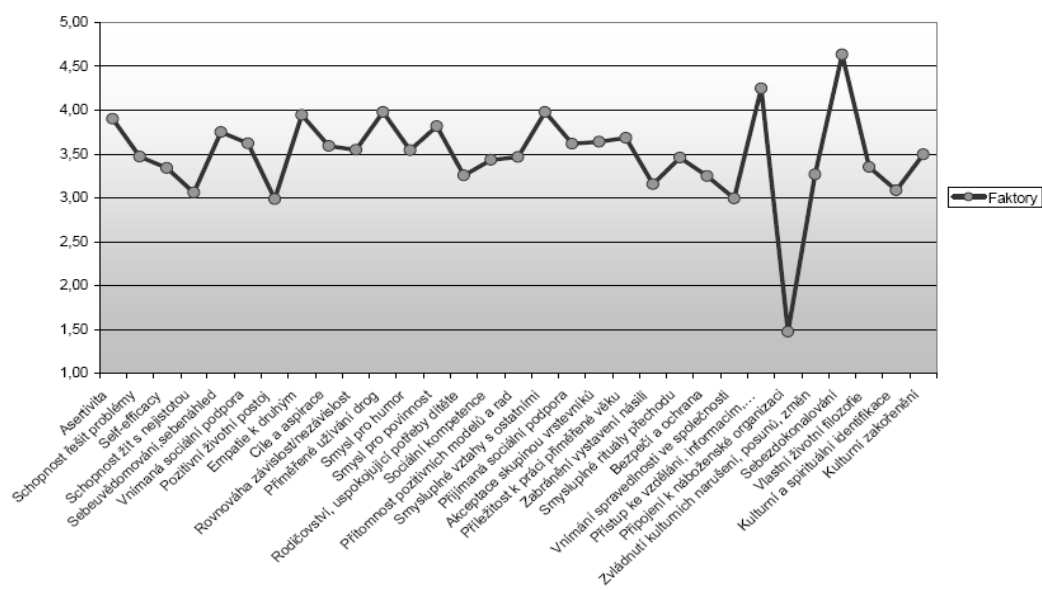
8.1 Příloha A: Přehled tabulek a grafů: Výzkum resilience J. S. Novotného

Tab.6 Faktory resilience pro celý soubor				
	Průměr	Modus	MS resp.	MS qst.
Individuální				
1 Asertivita	3,90	5	0,2937	0,1972
2 Schopnost řešit problémy	3,47	3	0,4419	0,2205
3 Self-efficacy	3,34	3	0,8004	0,2846
4 Schopnost žít s nejistotou	3,06	3	0,4088	0,0828
5 Sebeuvědomování,sebenáhled	3,75	4		
6 Vnímání sociální podpora	3,62	3	0,3852	0,0596
7 Pozitivní životní postoj	2,99	3	0,3095	0,0324
8 Empatie k druhým	3,95	5	0,2325	0,1769
9 Cíle a aspirace	3,59	5	0,5146	0,1529
10 Rovnováha závislost/nezávislost	3,55	5	0,5159	0,5429
11 Přiměřené užívání drog	3,98	5		
12 Smysl pro humor	3,55	4		
13 Smysl pro povinnost	3,82	5	0,3642	0,1671
Vztahové				
14 Rodičovství, uspokojující potřeby dítěte	3,26	3	0,5058	0,2734
15 Sociální kompetence	3,43	3	0,5133	0,1361
16 Přítomnost pozitivních modelů a rad	3,47	3		
17 Smysluplné vztahy s ostatními	3,98	5	0,2893	0,7572
18 Přijímaná sociální podpora	3,62	5	0,5168	0,1874
19 Akceptace skupinou vrstevníků	3,64	5	0,3049	0,7489
Společenské				
20 Příležitost k práci přiměřené věku	3,68	4	0,3432	0,1863
21 Zabránění vystavení násilí	3,16	5	1,8275	0,1195
22 Smysluplné rituály přechodu	3,46	4	0,5434	0,0691
23 Bezpečí a ochrana	3,25	3	0,8578	0,5465
24 Vnímání spravedlnosti ve společnosti	2,99	2	0,8177	0,1748
25 Přístup ke vzdělání, informacím, ...	4,25	5	0,3897	0,1186
Kulturní				
26 Připojení k náboženské organizaci	1,48	1		
27 Zvládnutí kulturních narušení, posunů, změn	3,27	4		
28 Sebezdokonalování	4,64	5		
29 Vlastní životní filozofie	3,35	3	0,8048	0,1623
30 Kulturní a spirituální identifikace	3,09	3	0,3805	0,7010
31 Kulturní zakořenění	3,49	3	0,6246	0,0834
Celkové výsledky	3,51	5		

* MS resp. – rozptyl pro respondenty (viz kap. 3.2.2)

* MS qst. – rozptyl pro otázky (viz kap. 3.2.2)

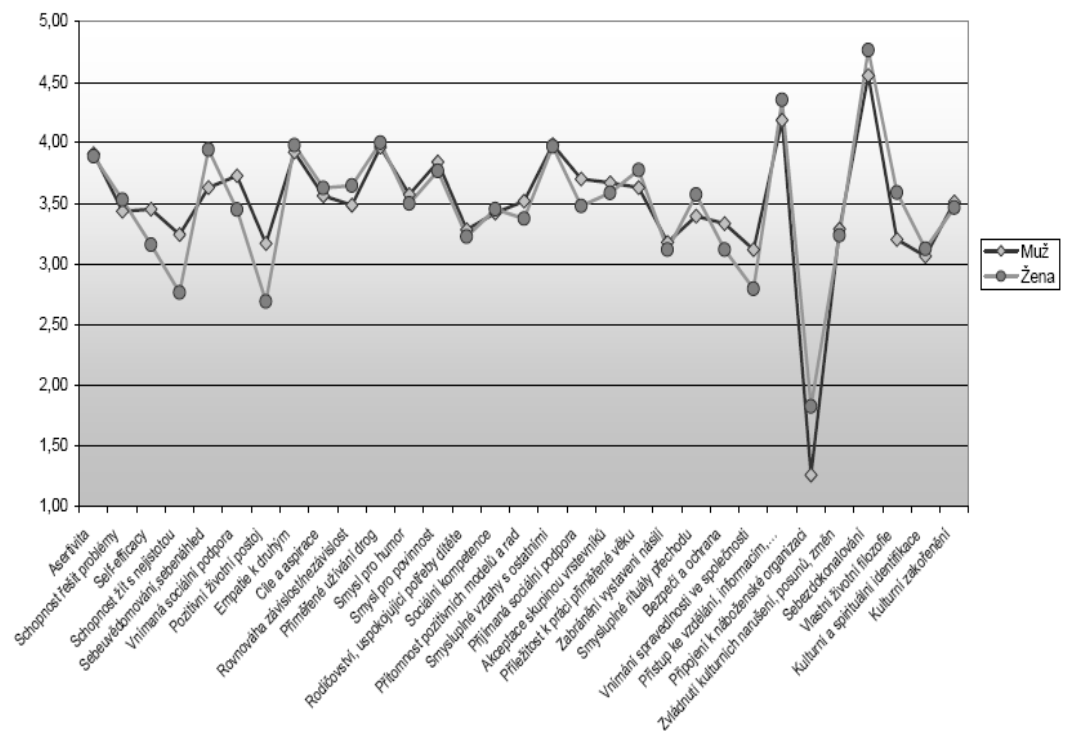
Graf.1 Průměrné hodnoty faktorů resilience pro celý soubor

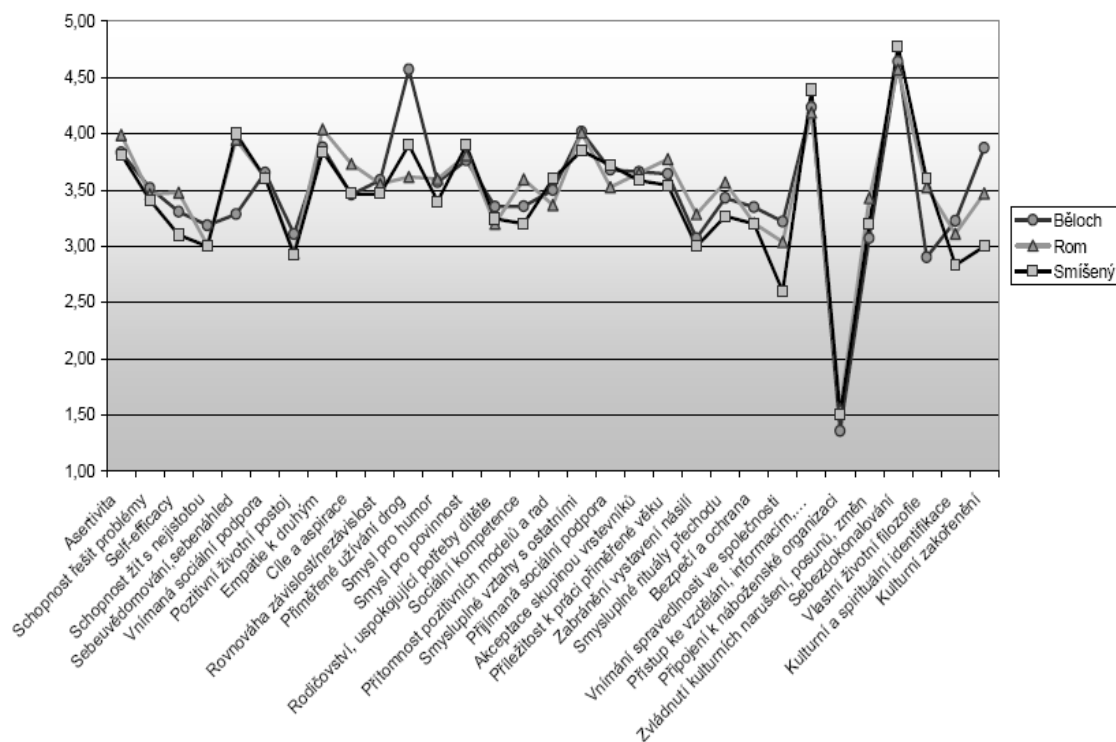
Tab.2 Přehled počtů zkoumaných dětí podle věku, pohlaví a etnika

Věk	Pohlaví		Etnikum									Celkem
	Muž	Žena	Běloch			Rom			Smíšená			
			Muž	Žena	Celkem	Muž	Žena	Celkem	Muž	Žena	Celkem	
15	12	7	4	3	7	4	4	8	4	0	4	19
16	5	4	2	0	2	2	2	4	1	2	3	9
17	5	2	1	0	1	4	1	5	0	1	1	7
18	4	1	2	0	2	2	0	2	0	1	1	5
19	1	2	0	1	1	1	0	1	0	1	1	3
20	1	1	1	0	1	0	1	1	0	0	0	2
Celkem	28	17	10	4	14	13	8	21	5	5	10	45

Graf.2 Průměrné hodnoty faktorů resilience pro skupiny podle pohlaví

Graf.3 Průměrné hodnoty faktorů resilience pro skupiny podle etnika

Tab.5 Kongruence reálné a vnímané etnické příslušnosti a míra spokojenosti s ní podle pohlaví a etnika

Pohlaví	Kongr.	Spokojenost s vlastní etnickou příslušností								
		Běloch			Rom			Smišený		
		Vysoká	Střední	Nizká	Vysoká	Střední	Nizká	Vysoká	Střední	Nizká
Muž	Ano	5	3	1	5	1	2	0	1	0
	Ne	0	1	0	1	1	3	1	2	3
Žena	Ano	3	1	0	3	3	0	0	2	0
	Ne	0	0	0	0	1	1	0	1	2
Celkem (%)		8 (57)	5 (36)	1 (7)	9 (44)	6 (28)	6 (28)	1 (8)	6 (50)	5 (42)

Tab.11 Faktory resilience pro skupiny podle etnika

	Běloch				Rom				Smíšený			
	Pr.	M.	MSr	MSq	Pr.	M.	MSr	MSq	Pr.	M.	MSr	MSq
<i>Individualní</i>												
1 <i>Aserivita</i>	3,83	3	0,3419	0,2646	3,99	5	0,3289	0,1575	3,82	3	0,1818	0,3217
2 <i>Schop. řešit probl.</i>	3,52	3	0,2064	0,3684	3,46	5	0,6199	0,1593	3,41	3	0,4768	0,3303
3 <i>Self-efficacy</i>	3,31	3	0,6233	0,3588	3,48	5	0,7175	0,2925	3,10	5	1,3099	0,1900
4 <i>Schop. žít s nejist.</i>	3,19	3	0,2736	0,0653	3,01	3	0,4419	0,1637	3,00	3	0,5367	0,1150
5 <i>Sebenáhled</i>	3,29	4			3,95	4			4,00	4		
6 <i>Vitmana soc. podp.</i>	3,65	3	0,2627	0,1225	3,61	5	0,5059	0,2102	3,61	3	0,3779	0,1002
7 <i>Positivní živ. postoj</i>	3,11	3	0,1992	0,0221	2,94	3	0,3869	0,1623	2,93	3	0,3340	0,0158
8 <i>Empatie k druhým</i>	3,88	5	0,2350	0,2342	4,04	5	0,2455	0,1479	3,84	3	0,2152	0,2729
9 <i>Cíle a aspirace</i>	3,46	3	0,4879	0,2329	3,73	5	0,4069	0,1686	3,47	3	0,8198	0,1033
10 <i>Rovnováha závislost/nezavislost</i>	3,59	5	0,3962	0,5049	3,56	5	0,7148	0,5450	3,47	3	0,3506	0,7233
11 <i>Prim. užívání drog</i>	4,57	5			3,62	5			3,90	5		
12 <i>Smysl pro humor</i>	3,57	4			3,60	3			3,40	4		
13 <i>Smysl pro povinnost</i>	3,77	3	0,2813	0,2291	3,81	5	0,4864	0,1451	3,90	5	0,2814	0,2241
<i>Vztahové</i>												
14 <i>Rodičovství, uspok. potřeby dítěte</i>	3,35	4	0,3011	0,3360	3,20	4	0,6402	0,1563	3,24	3	0,5877	0,4959
15 <i>Sociální kompetence</i>	3,36	3	0,3819	0,1599	3,59	3	0,3717	0,1661	3,20	3	0,5667	0,1067
16 <i>Přítomnost pozitivních modelů</i>	3,50	5			3,37	3			3,60	3		
17 <i>Smysluplné vztahy s ostatními</i>	4,02	5	0,2545	0,8040	4,01	5	0,2030	0,7277	3,85	5	0,5722	0,9700
18 <i>Přijímaná soc. podp</i>	3,68	5	0,3404	0,2936	3,52	5	0,6339	0,2052	3,72	4	0,5761	0,1236
19 <i>Akceptace skupinou vrstevníků</i>	3,66	3	0,2366	0,7258	3,65	5	0,2275	0,6602	3,58	5	0,6424	1,0233
<i>Společenské</i>												
20 <i>Přiležitost k práci přiměřené věku</i>	3,64	4	0,2643	0,1429	3,78	4	0,4593	0,2729	3,54	3	0,2272	0,2359
21 <i>Zabránění vystavení násilí</i>	3,07	3	2,1099	0,0000	3,29	5	1,8893	0,2222	3,00	2	1,6111	0,3200
22 <i>Smysluplné rituály přechodu</i>	3,43	3	0,3022	0,0102	3,57	4	0,7821	0,2902	3,27	3	0,4028	0,0089
23 <i>Bezpečí a ochrana</i>	3,35	4	0,9890	0,6720	3,20	5	0,8333	0,3124	3,20	3	0,9000	0,9800
24 <i>Vitmanství spravedl. ve společnosti</i>	3,22	4	0,7198	0,0087	3,04	2	1,0655	0,4742	2,60	3	0,3222	0,0800
25 <i>Přístup ke vzdělání, informacím, ...</i>	4,24	5	0,2979	0,1241	4,19	5	0,4952	0,1488	4,39	5	0,3407	0,1213
<i>Kulturní</i>												
26 <i>Přístup k nab. org.</i>	1,36	1			1,55	1			1,50	1		
27 <i>Zvládnutí kulturních narušení, změn, ...</i>	3,07	2			3,43	4			3,20	4		
28 <i>Sebezáchovalovnost</i>	4,64	5			4,57	5			4,78	5		
29 <i>Vl. životní filosofie</i>	2,90	3	0,8915	0,3262	3,52	4	0,7619	0,1633	3,60	4	0,4889	0,0200
30 <i>Kult./spirit. ident.</i>	3,23	3	0,3017	1,2172	3,11	4	0,3838	0,6924	2,83	3	0,4534	0,5184
31 <i>Kulturní zakořenění</i>	3,88	5	0,4014	0,1271	3,47	5	0,6004	0,1649	3,00	3	0,6303	0,0874
<i>Celkové výsledky</i>	3,51	3			3,54	5			3,45	3		

*Pr. - Průměr

*M. - Modus

*MSr – rozptyl pro respondenty (viz kap. 3.2.2)

*MSq – rozptyl pro otázky (viz kap. 3.2.2)

Tab.9 Faktory resilience pro skupiny podle pohlaví

	Muž				Žena			
	Průměr	Mod.	MS resp.	MS qst.	Průměr	Mod.	MS resp.	MS qst.
Individuální								
1 <i>Asertivita</i>	3,91	5	0,2911	0,1989	3,89	5	0,3157	0,2173
2 <i>Schopnost řešit problémy</i>	3,43	3	0,4033	0,3041	3,53	5	0,5291	0,1567
3 <i>Self-efficacy</i>	3,45	3	0,5944	0,3601	3,16	3	1,1405	0,2814
4 <i>Schopnost žít s nejistotou</i>	3,24	3	0,2470	0,1463	2,76	3	0,5562	0,1869
5 <i>Sebeuvědomování,sebenáhled</i>	3,63	4			3,94	4		
6 <i>Vnímání sociální podpora</i>	3,73	5	0,3769	0,1101	3,45	3	0,3751	0,0748
7 <i>Pozitivní životní postoj</i>	3,17	3	0,2271	0,0292	2,69	3	0,3166	0,2108
8 <i>Empatie k druhým</i>	3,92	5	0,2124	0,1668	3,98	5	0,2795	0,2395
9 <i>Cíle a aspirace</i>	3,56	3	0,5172	0,2234	3,63	5	0,5400	0,2849
10 <i>Rovnováha závislost/nezávislost</i>	3,49	3	0,3990	0,3696	3,65	5	0,7288	0,8962
11 <i>Přiměřené užívání drog</i>	3,96	5			4,00	5		
12 <i>Smysl pro humor</i>	3,57	4			3,50	4		
13 <i>Smysl pro povinnost</i>	3,84	5	0,2469	0,1649	3,77	5	0,5818	0,2197
Vztahové								
14 <i>Rodičovství, uspokojující potřeby dítěte</i>	3,28	4	0,4886	0,2768	3,22	3	0,5662	0,3144
15 <i>Sociální kompetence</i>	3,42	3	0,5234	0,1619	3,45	3	0,5331	0,1040
16 <i>Přítomnost pozitivních modelů a rad</i>	3,52	3			3,38	4		
17 <i>Smysluplné vztahy s ostatními</i>	3,98	5	0,2960	0,7700	3,97	5	0,2960	0,7970
18 <i>Přijímaná sociální podpora</i>	3,70	5	0,5136	0,2239	3,48	4	0,5234	0,2491
19 <i>Akceptace skupinou vrstevníků</i>	3,67	5	0,2734	0,8566	3,59	5	0,3749	0,6099
Společenské								
20 <i>Příležitost k práci přiměřené věku</i>	3,63	4	0,3485	0,2160	3,77	3	0,3440	0,1399
21 <i>Zabránění vystavení násilí</i>	3,18	4	1,6892	0,1250	3,12	5	2,1728	0,1107
22 <i>Smysluplné rituály přechodu</i>	3,39	4	0,6177	0,0918	3,57	4	0,4338	0,0360
23 <i>Bezpečí a ochrana</i>	3,33	4	0,7312	0,5377	3,12	5	1,1103	0,5606
24 <i>Vnímání spravedlnosti ve společnosti</i>	3,12	4	0,8714	0,1494	2,79	2	0,6893	0,2093
25 <i>Přístup ke vzdělání, informacím,...</i>	4,18	5	0,4644	0,1155	4,35	5	0,2704	0,1280
Kulturní								
26 <i>Připojení k náboženské organizaci</i>	2,17	1			2,44	1		
27 <i>Zvládnutí kulturních narušení, změn,...</i>	3,29	4			3,24	3		
28 <i>Sebezdokonalování</i>	4,56	5			4,76	5		
29 <i>Vlastní životní filozofie</i>	3,20	4	0,9322	0,0343	3,59	5	0,5386	0,5606
30 <i>Kulturní a spirituální identifikace</i>	3,06	4	0,3399	0,8788	3,12	3	0,4720	0,4762
31 <i>Kulturní zakořenění</i>	3,51	5	0,6314	0,1106	3,46	3	0,6502	0,0743
Celkové výsledky	3,52	5			3,50	5		

* Mod – Modus; MS resp. – rozptyl pro respondenty (viz kap. 3.2.2); MS qst. – rozptyl pro otázky (viz kap. 3.2.2)

Tab.3 Počet a vzdělání dětí podle věku a etnika							
Věk	Etnikum	ZŠ	ZŠ Pr.	Učeň	SŠ	VŠ	Neudáno
15 let	<i>Běloch</i>	7	-	-	-	-	-
	<i>Rom</i>	4	2	-	-	-	2
	<i>Smišený</i>	3	1	-	-	-	-
16 let	<i>Běloch</i>	-	-	1	1	-	-
	<i>Rom</i>	3	-	-	-	-	1
	<i>Smišený</i>	1	-	-	2	-	-
17 let	<i>Běloch</i>	-	-	-	1	-	-
	<i>Rom</i>	1	-	4	-	-	-
	<i>Smišený</i>	-	-	-	1	-	-
18 let	<i>Běloch</i>	-	-	1	1	-	-
	<i>Rom</i>	-	-	1	1	-	-
	<i>Smišený</i>	-	-	-	1	-	-
19 let	<i>Běloch</i>	-	-	1	-	-	-
	<i>Rom</i>	-	-	1	-	-	-
	<i>Smišený</i>	-	-	1	-	-	-
20 let	<i>Běloch</i>	-	-	-	-	1	-
	<i>Rom</i>	-	-	-	1	-	-
	<i>Smišený</i>	-	-	-	-	-	-
Celkem:		19	3	10	9	1	3

8.2 Příloha B: Organizace zaměřené na pomoc dětem a mladistvým

<p><i>Název organizace</i></p> <p><i>Web</i></p>	<p><i>Činnost - Projekty</i></p>
<p>Nadace rozvoje občanské společnosti</p> <p>www.pomoztedetem.cz</p>	<p>- podpora znevýhodněných a ohrožených dětí žijících do 18 let v České republice</p> <p>Projekt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Centrum pomoci dětem z dětských domovů <p>Cíl:</p> <ul style="list-style-type: none"> • minimalizovat společenské znevýhodnění dětí z dětských domovů a zvýšit kvalitu jejich života
<p>Středisko náhradní rodinné péče</p> <p>www.nahradnirodina.cz</p>	<p>- pomoc dětem, které se ocitly ve zvláště obtížných životních situacích a dětí, které vyrůstají mimo vlastní rodinu</p> <p>Program 2009:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doprovázení mladých lidí při vstupu do samostatného života • Start do života • Peníze pro život <p>Cíl:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Přispívat k osamostatnění a nalezení vlastní hodnoty a cesty • Rozvíjet sociální dovednosti a schopnosti komunikovat • Zkvalitnit trávení volného času dětí v ústavu

<p style="text-align: center;">Sdružení pěstounských rodin</p> <p style="text-align: center;">www.pestouni.cz</p>	<p>- pomoc opuštěným, sociálně a zdravotně znevýhodněným dětem a mladým lidem</p> <p>- programy zaměřené na budování a rozvoj pracovních návyků a dovedností</p> <p>Program:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dům jistoty • Dům na půli cesty <p>Cíl:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podpora a pomoc mladým dospělým prostřednictvím možnosti časově omezeného ubytování
<p style="text-align: center;">Nadace Naše dítě</p> <p style="text-align: center;">www.nasedite.cz</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zaměřuje se na vzdělávací projekty v oblasti dětských práv, osvětovou činnost, uděluje granty, vyřizuje individuální žádosti o pomoc, spolupracuje s dětskými domovy a je v kontaktu s podobně zaměřenými organizacemi
<p style="text-align: center;">Občanské sdružení DOM</p> <p style="text-align: center;">www.dom-os.cz</p>	<p>- podpora dětí a mladých lidí vyrůstajících bez dobrého rodinného a sociálního zázemí</p> <p>Programy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dům na půli cesty • Dům na půli cesty – Bydlo • Dom Job • Tykadlo

<p>Občanské sdružení STŘEP</p> <p>www.csspraha.cz</p>	<p>- zastřešuje řadu odborných pracovišť poskytujících různé typy služeb lidem, kteří se ocitli v tíživé sociální nebo životní situaci</p> <ul style="list-style-type: none"> • Probační resocializační a reintegrační programy • Dům tréninkového bydlení • TRIANGL - Oddělení pro děti, mládež a rodinu • PORADNY pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy
<p>Klub přátel dětí dětských domovů</p> <p>www.prateledetidd.cz</p>	<p>- občanské sdružení se záměrem všestranně pomáhat dětem, které z nejrůznějších důvodů nemohou žít a být vychovávány ve vlastní rodině.</p> <p>Podpora:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vzdělávání dětí a mládeže z dětských domovů • zájmových aktivit dětí v dětských domovech • individuálně talentovaných dětí • dospělých jedinců <p>Projekt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dům na půli cesty • Domov Rakovník • Chráněné byty v Milovicích • Domov Velvary
<p>Dětský Domov Dagmar</p>	

www.dddagmar.cz/o_nas.html	<p>- zajišťuje nezletilým osobám ve věku od 3 do 18 let, případně zletilé osobě do 19 let náhradní výchovnou péči</p> <p>- pomáhá se zaopatřením zletilých nezaopatřených osob po ukončení výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy</p>
<p>Nadační fond Veolia Voda www.nfveoliavoda.cz</p>	<p>Sociální projekt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podporují mladé lidi žijící v dětských domovech, kteří se chystají vkročit do „reálného“ společenského života • podpora samostatnosti, sebevědomí a podpora při studiu těchto mladistvých • pomoc předáváním a sdílením pracovních či životních zkušeností
<p>Česká rada dětí a mládeže www.crdm.cz</p>	<ul style="list-style-type: none"> • sdružení 93 členských organizací • pro podporu kvalitního života a všestranného rozvoje dětí a mladistvých <p>Květ - sdružení klubů dětí a dětských domovů v ČR</p> <ul style="list-style-type: none"> • pomáhá integraci dětí z dětských domovů do ostatní populace, výchova k rodičovství a prevence patogenních jevů
	<p>- obecně prospěšná společnost</p>

<p>Nejsi sám o. p. s</p> <p><u>www.nejsisam.cz</u></p>	<p>Cíl:</p> <ul style="list-style-type: none"> • pomoc smazat dětem jejich handicap • dokázat jim že se v životě dokáží uplatnit, postarat se sami o sebe i o druhé.
--	---

9 EVIDENČNÍ LISTY KNIHOVNY

UŽIVATEL

potvrzuje svým podpisem, že pokud tuto bakalářskou práci

Lidová, K.: Vliv sociálního prostředí na proces socializace a vzdělání jedince

využije ve svém textu, uvede ji v seznamu literatury a bude ji řádně citovat jako jakýkoli jiný pramen.

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude práce využita	Datum, podpis

Jméno uživatele, bydliště	Katedra (pracoviště)	Název textu, v němž bude práce využita	Datum, podpis